

מזבח העולה במשכן - מבנה ומידות

תוכן המאמר :

- א. הציוויים בתורה.
- ב. מזבח חלול מלא אדמה או מחובר לאדמה.
- ג. מידות המזבח.
- ד. כרכוב המזבח ומכבר רשת הנחושת.
  1. הכרכוב והמכבר בתרגומים.
  2. שיטת רש"י בהסבר סוגיית הכרכוב והמכבר.
  3. מקורות הסותרים לשיטת רש"י.
  4. קשיים נוספים בשיטתו.
  5. הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר.
- ה. תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.
  1. הנוסח 'שלפנינו'.
  2. הקשיים בנוסח 'שלפנינו'.
- ו. ניסיון לשחזור תיאור מבנה המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.
- ז. משא המזבח בעת המסע.
- ח. תיאור מבנה המזבח בדברי פרשנים נוספים.

הציוויים בתורה

בציווי הראשוני על בניית מזבח, נצטוו ישראל לבנותו **כמזבח אדמה ואו אבנים** :

"**מזבח אדמה** תעשה לי...ואם **מזבח אבנים** תעשה לי"¹.

לא נתבאר בכתוב עצמו מדוע נצטוו ישראל הן על מזבח אדמה והן על מזבח אבנים, אולם את המזבח בהר עיבל, בכניסת בני ישראל לארץ, הם נצטוו לבנות דווקא מאבנים :
 "ובנית שם מזבח לה' א-לקיך **מזבח אבנים** לא תניף עליהם ברזל. **אבנים** שלמות תבנה את מזבח ה' א-לקיך והעלית עליו עולת לה' א-לקיך"².

על כן כפי שנראה להלן, מהציווי החוזר עוד פעמיים (וסך הכל שלוש פעמים), למד רבי אליעזר (בזבחים סא, ב), **שלדורות, כל מזבח** חוץ ממזבח הנחושת של המשכן, צריך להיות בנוי מאבנים, ולכן מאז תקופת שילה, אכן תמיד נבנו מזבחות אבנים למשכן ולמקדש. ברם מהציווי לעשות מזבח אדמה למדו חז"ל חיוב נוסף אך שונה, כפי שנראה להלן.

בפסוקים אלו נקבעו החומרים בהם ניתן להשתמש לצורך בנין המזבח, אך לא תיאור צורתו, מידותיו, מיקומו וכיוונו ולא הדינים הקשורים בעבודת הקרבנות.

למרות שלפי הציווי הראשוני, אמור היה המזבח להיבנות מאבנים ואדמה, הרי שלמשכן נצטוו משה לעשות **מזבח קטן יחסית** (לעומת המזבחות שנעשו לבתי המקדש, כמו שהמשכן

1. שמות כ', כא-כב.

2. דברים כ"ז, ה-ו.

עצמו נעשה קטן לעומתם), **חלול ועשוי לוחות עץ מצופים נחושת**, כדי שיהא בעל מבנה קל, הניתן לנשיאה בנוחות ממקום למקום בעת נדודי העם במדבר. הצורך במזבח מיטלטל נבע מכך שהאש שעל המזבח צריכה היתה לדלוך על גביו גם בשעת המסעות, שכן היה עליה להיות "אש תמיד"³. כך מתואר אפוא המזבח המיטלטל של המשכן :

"ועשית את המזבח עצי שטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב **רבוע** יהיה המזבח ושלוש אמות קמתו. ועשית קרנתיו על ארבע פנתיו ממנו תהיין קרנתיו, וצפית אתו נחשת. ועשית סירתיו לדשנו ויעיו ומזרקתיו ומזלגותיו ומחתותיו, לכל כליו תעשה נחשת. ועשית לו **מכבר מעשה רשת נחשת**, ועשית על הרשת ארבע טבעת נחשת על ארבע קצותיו. ונתתה אתה תחת **כרכב** המזבח מלמטה, והיתה הרשת עד חצי המזבח. ועשית בדים למזבח בדי עצי שטים, וצפית אתם נחשת. והובא את בדיו בטבעת, והיו הבדים על שתי צלעות המזבח בשאת אתו. **נבוב לחת** תעשה אתו, כאשר הראה אתך בהר כן יעשו"⁴.

יש לשים לב למספר פרטים בפרשיה זו :

א. לא נזכר בציווי זה שיש למלא את המזבח של המשכן באדמה או אבנים וגם לא חיוב להניחו על האדמה או שלא לעשות חלל מתחתיו. כללו של דבר, אין לכאורה שום התייחסות לציווי הקודם, קרי : לבנות מזבח אבנים או אדמה.

ב. לכאורה, את מידות המזבח ראוי היה לכתוב כך : 'ועשית את המזבח עצי שטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב ושלוש אמות קמתו, רבוע יהיה המזבח', כאשר לאחר מתן המידות בשלושת המימדים - אורך רוחב וגובה, יצוין שעליו להיות מרובע, כלומר בעל זוויות ישרות, ולא להכניס את הדרישה לריבוע המזבח לפני ציון קומת המזבח.

ג. אין בכתוב הסבר מפורט, מהו הכרכוב ומהו המכבר ומה מטרת יצירתם.

ד. התורה מדגישה שהמכבר צריך להגיע אל מתחת ל- ונמוך מהכרכוב, עד חצי המזבח, אך אין הסבר בכתוב לטעמו של חיוב זה.

ה. לא נזכרו בכתוב שני חלקים חיוניים שלו : היסוד והכבש, הנזכרים או רמוזים בפרשיות אחרות - בספרי שמות וויקרא, ולא ברור מדוע. כמו כן לא נזכר בכתוב אם יש לעשות למזבח סובב תחתון כפי שנעשה למזבח של בית שני. אם בהשוואה למזבח של בית המקדש עסקינן, נזכיר שגם חוט הסיקרא אינו נזכר בכתוב.

חמש שאלות בסיסיות עולות אפוא מן הכתוב :

א. מה הקשר והיחס בין הציווי לעשות מזבח אבנים ואדמה לציווי לעשות מזבח נבוב לוחות ?

3. "אש תמיד תוקד על המזבח **לא תכבה**" : ויקרא ו', ו. (ראה מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בספרא על אתר ובפרשנים. יש שסברו (למשל : ראה הערה 5 להלן, בדברי הרב מקובר במאמרו) שלשיטת רבי יהודה המזבח נישא במסעות כשהוא מלא אדמה, ואין דבריהם נראים הגיוניים. מזבח הנחושת נעשה חלול כדי שיינשא בקלות ולא כשהוא כבד. רבי יהודה סובר שאף האש של מטה נשארה דולקת במסעות ולכן כפו עליה פסכת כדי שלא תשרוף את בגד הארגמן שמעליה ולא היה הפסכת מכבה את האש כי האור נכנס מלמטה דרך רשת המכבר שבמקום המערכה לא היה מעליה כרכוב, ואילו לדעת רבי שמעון לא היו מכבים במסעות אלא את האש של מטה' שהיא חזקה מאד ו'אוכלת לחים כיבשים', אבל האש של מעלה' שהיא 'אש אוכלת אש' היתה דולקת ואינה שורפת את הבגד שמעליה, כשם ששרפה את נשמתם של נדב ואביהוא ושל עדת קרח, או ששורפת את המלאכים שהם בחינת אש ודבר רוחני, אך לא שרפה את גופם של נדב ואביהוא ועדת קרח ולא את בגדיהם [וראה ביומא כא, ב על סוגי האש], שהרי מוסכם כדעת רבי נתן דלהלן, שהאש שירדה מהשמים בחנוכת המשכן לא נסתלקה ממנו עד שהוקם המקדש, ואכמ"ל).

4. הציווי בשמות כ"ז, פס' א-ח. והביצוע בשמות ל"ח, א-ז.

- ב. האם לפי פשט הכתוב, מידות המזבח הן "ככתוב" (= "דברים ככתבן"), או שפשט הכתוב שונה מהנראה במבט ראשון, ואם כן מהן באמת מידות המזבח של המשכן ?
- ג. מהו הכרכוב על חלקיו ולמה הוא משמש ?
- ד. מהו המכבר, מה צורתו, ולמה הוא משמש ? מדוע עליו להגיע דווקא עד חצי גובה המזבח ומדוע דווקא מלמעלה ? מדוע אין הכרכוב מגיע עד חצי המזבח ?
- ה. מדוע מתעלם הכתוב מהיסוד, מהכבש, מהסובב התחתון, ומחוט הסיקרא ?
- כל אחת משאלות אלו ונוספות מהוה בסיס לדיון או מחלוקת תנאים או פרשנים.

מזבח חלול מלא אדמה או מחובר לאדמה

בשאלת הקשר בין הציוויים על מזבח האבנים והאדמה ומזבח המשכן נבוב הלוחות, מובאת במכילתא דרבי ישמעאל, מחלוקת תנאים :

"מזבח אדמה תעשה לי..."

רבי ישמעאל אומר :...מזבח מחובר באדמה - שלא תבנהו על גבי כיפים ולא על גבי עמודים.

רבי נתן אומר : מזבח חלול באדמה תעשה לי, שנאמר : "נבוב לוחות תעשה אותו".

איסי בן עקיבא אומר : מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי, שנאמר : "כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה". וכי קטון היה, והלא כבר נאמר : "אלף עולות יעלה שלמה

על המזבח ההוא" ? ומה תלמוד לומר "קטן" ? אלא ביום שנבנה זה נגנז זה"⁵.

ברור שנוסח המכילתא בקטע זה משובש, שכן :

א. קשה להבין את כוונת הביטוי "חלול - באדמה" שבדברי רבי נתן, שכן אם הכוונה ב"חלול

באדמה" - חלול אך מחובר לאדמה, זו דעת רבי ישמעאל, ואם הכוונה - חלול אך מלא באדמה, זו דעת איסי בן עקיבא.

ב. המשך הדיון במכילתא בהקשר לגודל המזבח, נראה כבלתי קשור לדברי איסי בן עקיבא.

ג. דברי רבי נתן אינם תואמים לדבריו בסוגיה המקבילה בבבלי זבחים סא,ב.

כאמור, קיימת מקבילה לסוגיה במכילתא בזבחים סא,ב, הדנה בסוגיית מבנה המזבח של המשכן והחומרים מהם נעשה :

"אמר רב הונא אמר רב : מזבח של שילה, של אבנים היה, דתניא : רבי אליעזר בן יעקב

אומר : מה תלמוד לומר "אבנים", "אבנים", "אבנים", שלש פעמים (כנ"ל) ? אחד של

שילה, ואחד של נוב וגבעון, (ואחד של) [ו] בית עולמים (שבשלושתם בנו מזבח אבנים נוסף למזבח הנחושת).

5. מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה יא. ראה מהדורת ח"ש הורוויץ, ושם בהערות. בגיליון 2 של 'מעלין בקדש' כתב הרב מ. מקובר על : "מזבח האדמה ומזבח האבנים - הלכה ומחשבה". בתוך דבריו רצה לומר שלכל שלשת הדעות היה המזבח מלא באדמה, אלא שכל אחד מהתנאים מדגיש עניין אחר, יעויי"ש, ולא כתב מקור לדבריו, ואין דבריו נראים : רבי ישמעאל לא אמר שעל המזבח להיות מלא אדמה אלא רק מחובר לאדמה כלומר לקרקע, ולא על גבי כפים מחילות ואו עמודים. שיטת רבי נתן חייבת להיות תואמת לשיטתו בזבחים ודבריו אינם נוגעים ישירות למחלוקת כי דבריו נוגעים למזבח בשילה ולא למזבח במשכן במדבר, כפי שדייק הגר"א וכמובא בגוף המאמר. רק איסי בן עקיבא אומר שהמזבח היה מלא באדמה ושיטתו שיטת יחיד. תיאור רס"ג למזבח להלן מאשר ומוכיח שאכן המזבח היה חלול ולא מלא באדמה, אך גם פשט הכתוב בפרשת תרומה שאינו מזכיר כלל אדמה מעיד שלא היה קיים חיוב למלא את המזבח באדמה.

מתיב רב אחא בר אמי : [ה]אש שירדה מן השמים בימי משה, לא נסתלקה מעל מזבח הנחושת אלא בימי שלמה, ו[ה]אש שירדה בימי שלמה, לא נסתלקה עד שבא מנשה וסילקה, ואם איתא (אם מדובר במזבח אחר), מעיקרא (=כבר בשילה) הוא דאיסתלק ליה (ממזבח הנחושת למזבח האבנים שבנו שם) ?

הוא דאמר - כרבי נתן, דתניא (כנראה ציטוט מהמכילתא) : רבי נתן אומר : [ה]מזבח של שילה (כוונתו : של המשכן, כשעמד בשילה) של נחושת, היה חלול ומלא אבנים (ואין הכוונה למזבח האבנים הנוסף שנבנה שם).

רב נחמן בר יצחק אמר : מאי לא נסתלקה ? לא נסתלקה לבטלה. מאי היא ? רבנן אמרי : שביבא הוה משדרא. רב פפא אמר : אושפיזא הוה נקט, וזימנין הכא וזימנין הכא."

רב קובע שבתקופת היות המשכן בשילה, היה המזבח עשוי מאבנים. הוא מסתמך על דרשת רבי אליעזר בן יעקב בברייתא, לפיה - מאז נכנסו ישראל לארץ, היינו - בשילה, בנוב ובגבעון (הנחשבים מקום אחד, שכן בשניהם - באופן המשכי - ארון הברית לא היה במשכן, והמזבח נחשב לבמה גדולה בלבד), ובבית המקדש, נבנו מזבחות עשויים מאבנים. ניתן להסיק מדרשה זו, שקודם לכן, לדעתו - היינו במדבר ובגלגל, שימש מזבח הנחושת שנעשה למשכן ושהוא לא היה מלא באבנים. בנוסף, ניתן היה להבין מדבריו, שמזבח הנחושת שנעשה למשכן, לא שימש אלא עד שהמשכן הועבר לשילה. על כך מקשה רב אחא בר אמי מברייתא, לפיה מזבח הנחושת שימש עד שנבנה מקדש שלמה ולא רק עד שילה. הגמרא משיבה על קושייתו בקביעה שרב הונא סבר כרבי נתן, הקובע שהמזבח בשילה היה מזבח הנחושת שנעשה למשכן, אלא ש(מכאן ואילך, היינו בשילה וכן בנוב ובגבעון) מילאוהו באבנים. ואילו רב נחמן בר יצחק טוען, שבשילה נבנה מזבח נוסף בחצר המשכן, ושני המזבחות עמדו סמוכים זה לזה : מזבח הנחושת החלול ולידו מזבח האבנים, ועל שניהם הקריבו, ולהבות מהאש של מעלה היו יוצאות ממזבח הנחושת למזבח האבנים לסייע בשריפת הקרבנות שעליו (כרבנן), או שלפי הצורך היתה האש של מעלה מצויה במזבח האחד או בשני (כרב פפא).

על פי השוואה לסוגיה בזבחים, הציע הגר"א לתקן את נוסח המכילתא, ונראה שכדי להגיע לנוסח הגיוני (באופן מושלם) של הסוגיה במכילתא, יש להציע תוספת תיקון לתיקונו :

"(נאמר :) "מזבח אדמה תעשה לי" ... (ונאמר : "נבוב לוחות תעשה אותו") (וצריך לדון אם יש לחבר את שני הציוויים כמות שהם, או שציווי אחד יכלול בקרבו את הציווי השני). רבי ישמעאל אומר : מזבח (חלול) מחובר לאדמה - שלא תבנהו על גבי כיפס ולא על גבי עמודים.

איסי בן עקיבא אומר : מזבח חלול מלא אדמה, [שנאמר : "נבוב לוחות תעשה אותו"]. רבי נתן אומר : המזבח של שילה של נחושת, היה חלול ומלא אבנים, (וצריך להוסיף כאן ציטוט משלים : ו[למרות שנעשה שינוי במבנהו - שמילאוהו באבנים - אבל] האש שירדה מן השמים בימי משה, לא נסתלקה מעל מזבח הנחושת אלא בימי שלמה), שנאמר : "כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה". וכי קטון היה, והלא כבר נאמר : "אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא" ? ומה תלמוד לומר "קטן" ? אלא ביום שנבנה זה נגנז זה."

מניתוח הסוגיה עולה אפוא, שקיימות שלוש שיטות :

א. שיטת איסי בן עקיבא, לפיה כבר בתקופת המדבר מילאו את המזבח באדמה.

ב. שיטת רבי נתן, לפיה מאז העמד מזבח הנחושת בשילה מילאו אותו באבנים (ואדמה).
 ג. שיטת רבי ישמעאל (ורב נחמן בר יצחק), לפיה לא מילאו מעולם את מזבח הנחושת באבנים, אלא שבשילה (וכן בנוב ובגבעון) נבנה מזבח נוסף שנעשה מאבנים.
 רק בארץ ישראל ובבית המקדש נבנו מזבחות קבועים, מלאים ואטומים, שנעשו מאבנים וחומרי יציקה.

שתי הדעות, הן של רבי ישמעאל והן של איסי בן עקיבא, מצאו את ביטויין בתרגומים. הפסוק: "מזבח אדמה תעשה לי", מתורגם בתרגום "הירושלמי" כשיטת רבי ישמעאל: "מזבח קביעא בארעא", כלומר קבוע ומחובר לאדמה-לקרקע, ללא אזכור של חיוב למלאו באדמה או אבנים. ואילו הביטוי "נבוב לוחות", מתורגם ב"תרגום יונתן" כשיטת איסי בן עקיבא: "חליל לוחין מלי עפרא", המחבר את שני הציוויים לכלל ציווי אחד, למרות שבפשט הכתוב אין שום אזכור בביטוי זה לחיוב למלאו עפר.

מידות המזבח

נחלקו התנאים על מידות המזבח, ומחלוקת זו מובאת בשני מקורות: בתלמוד הבבלי זבחים נט,ב, ו-ס,א⁶ ובפרק י"א של הברייטא דמלה"מ⁷. אף שאין נוסחי המחלוקת ואין שמות בעלי המחלוקת זהים, נראה שהשיטות זהות.

6. "...רבי יהודה לטעמיה דאמר, מזבח שעשה משה גדול היה (שכן עשר אמות על עשר אמות היה שטח גגו). דתניא: "חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב רבוע יהיה המזבח" (שמות כ"ז, א) - דברים ככתבן (לגבי שטח גג המזבח, אבל המלה "רבוע" מתייחסת לצורת המזבח בכללו, שצורתו נלמדת להלן מהמזבח הפנימי), **דברי רבי יוסי** (הנוקט כד את פשט הכתוב). **רבי יהודה אומר**: נאמר כאן "רבוע" ונאמר להלן (בספר יחזקאל, בתיאור בית המקדש העתידי) "רבוע". מה להלן - מאמצעיתו היה מודד, אף כאן - מאמצעיתו היה מודד (ר' יהודה סובר שהמלה "רבוע" אינו מתייחסת לכלל צורת המזבח אלא לשטח גגו בלבד). והתם (- להלן ביחזקאל) מנלן? - דכתיב: "והאראיל שתיים עשרה ארך בשתיים עשרה רחב רבוע אל ארבעת רבעיו" (יחזקאל מ"ג, טז), או אינו אלא י"ב על י"ב (כמו שהיה במזבח הפנימי במשכן, שאורכו ורוחבו הכתובים אינם רבע משטחו כיון שלא נכתב בפירוש שהשטח הכתוב מהוה רק רבע משטחו)? כשהוא אומר: "אל ארבעת רבעיו", מלמד שמאמצעו הוא מודד (וצ"ע: מדוע רבי יהודה אינו לומד בצורה זוהי לגבי המזבח הפנימי ואינו מגדיל גם את גגו? ונראה שרבי יהודה סבור ששטח של אמה על אמה למקום המערכה אינו מספיק ולכן הכוונה שמדובר בשטח גדול בהרבה). **ורבי יוסי**: - כי גמר גזירה שוה, בגובה הוא דגמיר, דתניא: "ושלש אמות קומתו" (שמות כ"ז, א), דברים ככתבן (לגבי גובה המזבח), **דברי רבי יהודה**. **רבי יוסי אומר**: נאמר כאן (במזבח החיצון) "רבוע", ונאמר להלן (במזבח הפנימי) "רבוע", מה להלן גובהו פי שנים כארכו, אף כאן פי שנים כארכו (ואינו חולק על ר' יהודה שגובה המזבח שלוש אמות, אלא סבור שמידה זו נמדדת מעל גובה מסוים, מעל בסיס המזבח). **אמר ליה רבי יהודה**: והלא כבר נאמר: "ארך החצר מאה באמה...וקומה חמש אמות", אפשר כהן עומד על גבי המזבח ועבודה בידו וכל העם רואין אותו מבחוץ (רבי יהודה שואל לפי שיטתו שגובה הקלעים חמש אמות, ואם לרבי יוסי גובה המזבח עשר אמות, הרי שהמזבח גבוה בהרבה מהקלעים)? **אמר לו רבי יוסי**: והלא כבר נאמר: "ואת קלעי החצר ואת מסך שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח סביב" (במדבר ד', כו) (ומה אם כן בא ללמדנו יתור הלשון שבהזכרת המשכן וגם המזבח? אלא להשוות ולומר: מה משכן יי אמות אף מזבח יי אמות (השוואת גובהם דווקא כאן באה לומר שגובה הקלעים בכל צידי החצר זהה מפני שגובה המשכן והמזבח זהה. על שאלת בעלי התוספות, מה הצורך בהסקת גובה עשר האמות של המזבח מההיקש של "רבוע יהיה המזבח" דלעיל אם ניתן להסיק אותו מכאן, יש להשיב שמההיקש למדים שהיות המזבח "רבוע" כחיוב מניימלי של נפח המזבח, הוא חיוב מעכב לדורות, בעוד שהלימוד של היקש גובה המזבח לגובה המשכן אינו לימוד לדורות והוא נצרך ללימוד גובה הקלעים בלבד), ואומר: "קלעים חמש עשרה אמה (אל הכתף" [שמות ל"ח, יד]. זה גובה הקלעים מהקרקע. עיין במחלוקת רש"י ותוספות בעניין זה של מסך שער החצר, ואכמ"ל). ומה ת"ל: "חמש אמות" (שמות כ"ז, יח) (לגבי קומת הקלעים) - משפת מזבח ולמעלה (כלומר מעל קרנותיו

רבי יוסי (-שהלכה כמותו), סובר (בשני המקורות) שכל מזבחות העולה היו בעלי צורה דומה והגיעו לגובה 10 אמות מהקרקע, ורק השטח של מערכת האש - שהיה במשך 1X1 אמה מרובעת בלבד, הוגדל בבית ראשון ל-20X20 אמות מרובעות. הסיבה להגדלת המזבח היתה הצורך להקריב קרבנות מרובים. במזבח של המשכן היה הספק הקרבת הקרבנות ליום מוגבל לאלף עולות ליום, ומאז שעם ישראל נכנס לארץ היו מספר מאורעות שבהם היה צורך להקריב הרבה יותר ממספר זה, ולכן בתקופות שקדמו לבית המקדש, קרי - שילה, נוב וגבעון, הקימו מזבח נוסף ליד המזבח של המשכן. ואילו בבית המקדש גנזו את מזבח הנחושת ובנו מזבח גדול יותר מאבנים.

ואילו רבי יהודה ורבי מאיר (כל אחד במקור האחר) סוברים שגובה המזבח של המשכן היה 3 אמות בלבד - ככתוב, אך שטח המערכה בו היה 6X6 אמות מרובעות, כך שנתאפשר להקריב עליו כמות קרבנות גדולה.⁸ לשיטתם - רק בבית המקדש הוא נבנה בגובה 10 אמות.

המגיעות לגובה עשר אמות). ומה ת"ל : "ושלש אמות קמתו" (שמות כ"ז, א) (לגבי גובה המזבח) ? - משפת סובב ולמעלה (כלומר מעל הסובב התחתון הנמצא בגובה שש אמות, כבבית שני). ורבי יהודה (כיצד הוא דורש את הגזירה השואה של "רבו") ? - כי גמיר גזירה שוה, ברחבו (של המזבח) הוא דגמיר (משמע שלרבי יהודה, יש השוואה בין ה"רבו" של המזבח החיצון והפנימי רק מבחינה זו ששניהם מתייחסים לשטח גג המזבח, אולם הוא משווה את גודל גג המזבח החיצון לגודלו של המזבח החיצון בבית המקדש העתידי, בו המידות נמדדות מהמרכז ולא לגודל גג המזבח הפנימי שבמשכן בו המידות נמדדות מקצה לקצה). ולרבי יהודה, הא קא מיתחזי כהן (אל מחוץ לחצר בעת עבודתו על המזבח, כיון שגובה המזבח שלש אמות, וגובה קלעי החצר חמש אמות, וגובה כתפי הכהן העומד על גבי המזבח כשלש אמות, הרי שהאמה העליונה של הכהן, ובעיקר ידיו ומה שמחזיק ועובד בהן, נראות מעל הקלעים) ? - נהי דכהן מיתחזי, עבודה דבידו לא מיתחזי" (=הגם שראש הכהן וכתפיו נראים מעל הקלעים - בעמדו על המזבח, העבודה שבידו=הקרבן - אינה נראית לעומדים על הקרקע מחוץ לחצר). רש"י מצטט את עיקר הדיון בשמות כ"ז, א, עיי"ש.

7. "מזבח העולה, ארכו חמש אמות ורחבו חמש אמות וגבהו שלש אמות, שנאמר : "ויעש את מזבח העולה עצי שטים, חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו רבוע ושלש אמות קמתו" (שמות ל"ח, א), דברי רבי מאיר. אמר לו רבי יוסי : ממשמע שנאמר : "חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו", איני יודע שהוא רבוע ? מה תלמוד לומר "רבו" ? אלא מופנה להקיש, לדון הימנו גזירה שוה. נאמר כאן (במזבח העולה) "רבו", ונאמר להלן (שמות ל"ב) "רבו" (במזבח הקטרת, המזבח הפנימי, אשר למרות שצורת פני השטח הריבועיים שלו וגם גובהו נמסרו, נמסר שהוא "רבו" : "אמה ארכו ואמה רחבו רבוע יהיה ואמתים קמתו, ממנו קרנתיו"). מה "רבו" האמור להלן (במזבח הפנימי) גובהו (פי) שנים ברחבו (בגמרא : באורכו), אף "רבו" האמור כאן גבהו (פי) שנים ברחבו (בגמרא : באורכו). אמר לו רבי מאיר : אם כדברך, נמצא מזבח גבוה מן הקלעים (שלשיטת רבי מאיר, ורבי יהודה בבבלי, גובהו היה רק חמש אמות מהקרקע, וזה אסור, כיון שאילו כך היה, היה ניתן לעומדים מחוץ לחצר לראות את הכהנים העומדים על גבי המזבח בעת הקרבת הקרבנות) ? אמר לו רבי יוסי : והלא כבר נאמר : "ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח סביב..." (במדבר ד', כו) (מלים אלו מיותרות בהקשר בו נאמר הפסוק העוסק בחלוקת המשא ללויים, ומשמע מהן שחמש האמות של גובה הקלעים וכן מידת המסך, נמדדות מעל גובה המשכן והמזבח, וכאילו כתוב : "ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר" מקיפים ומסתירים=מגינים מעין רואה, "על המשכן ועל המזבח סביב". אם כן מדוע נזכרים גם המשכן וגם המזבח, הרי די באיזכור אחד מהם) ? (אלא בא להקיש ולומר :) מה משכן עשר אמות, אף מזבח עשר אמות" (ומה נלמד שהקלעים נועדו להסתיר הן את המשכן והמזבח והן את העומדים על גבי המזבח, וא"כ בדרך אגב למדנו, שאכן לשיטתו הקלעים גבוהים בחמש אמות מהמשכן והמזבח, שגובה כל אחד מהם עשר אמות, (ולא ניתן ללמוד שלשיטת רבי יוסי המלה "על" בפסוקנו, משמעה "מעל" ולא - בסמוך, כיון שאמנם הקלעים תלו סמוך וסביב למשכן ולמזבח לצורך הסתרת העובדים בהם))".

8. בשיטת רבי מאיר בברייתא דמלה"מ אין הדבר מפורש, ולכאורה ניתן היה לחשוב שהוא חולק על רבי יהודה וסובר ששטחו היה רק 1X1 אמה מרובעת, אך סביר להניח שקיימות רק שתי שיטות תנאים ולא שלוש, שכן אילו היו שלוש שיטות, סביר להניח שהגמרא היתה מביאה את כולן.

לשיטתם, יש לומר, לא היה למזבח של המשכן סובב תחתון להילוך הכהנים - כבבית ראשון ושני, פשוט מפני שלא היה בו צורך (או שאינו מהווה חלק מהמזבח), וכרכוב המזבח - מצוי לדעתם בראש המזבח בלבד (כדעת תנא קמא, בסוגיית הכרכוב שתובא להלן), והוא שתי האמות של מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה.

לשיטת רבי יוסי, עצם החיוב לעשות את אורך ורוחב המזבח שוים, מחייב שצורת שטח ראש המזבח תהיה של ריבוע מדויק. ממילא, החיוב "רבוע יהיה המזבח" שהיה ראוי לכאורה לכותבו לאחר ציון קומת המזבח, בא ללמד שהכתוב מתייחס בו ליחסי השטח והגובה של המזבח, בדומה למזבח הזהב שהינו רבוע, ושיהא גובהו (כולל הקרנות) פי שנים מאורכו. ניתן אפוא להסיק מהכתוב בתורה - לדעת רבי יוסי - שקומתו הכוללת של המזבח (שאורכו חמש אמות) צריכה להיות עשר אמות. אולם אין מענה בדברי רבי יוסי לשאלה, מדוע מצינת התורה את קומת המזבח רק "משפת הסובב ולמעלה" ולא את קומתו השלמה, לא בגמרא ולא במקבילתה בברייתא דמלאכת המשכן, לכן להלן ננסה לענות על שאלה זו. לעומת זה, רבי יהודה ורבי מאיר למדים מהדרישה לעשות את המזבח רבוע, שהשטח הנזכר של ראש המזבח, של 5X5 אמות מרובעות, הינו רביע השטח בלבד ושטחו הכולל היה 10X10 אמות מרובעות. הם אינם מסבירים, מדוע - לשיטתם - נכתב בתורה שטח רביע המזבח ולא כל שטחו.

בכל אופן, מחלוקת זו, הנוגעת למידות המזבח, גוררת בעקבותיה מחלוקת תנאים נוספת באשר לזיהוי הכרכוב והמכבר.

כרכוב המזבח ומכבר רשת הנחושת

הכרכוב והמכבר בתרגומים

את הביטוי "כרכוב המזבח" מתרגם אונקלוס: "סוביבא דמדבחא", ומשמע שהיה למזבח סובב אחד, אולם "תרגום יונתן" מתרגם: "סובבי מדבחא", ומשמע שהיו למזבח שנים או אולי אף שלשה סובבים המהווים חלקים של כרכוב המזבח. השוני בהסברו של ביטוי זה בתרגומים, הינו תוצאה של מחלוקת התנאים בשאלת גובה ושטח המזבח, וגם כתוצאה ממחלוקת התנאים לגבי הגדרת כרכוב המזבח כפי שנראה להלן.

הביטוי "מכבר מעשה רשת נחושת"⁹ מתורגם בתרגום אונקלוס כך: "סרדא עובד מצדתא דנחשא", ובתרגום יונתן: "קנקל עובד מצדתא דנחשא". את הפסוק: "ונתתה אתה תחת כרכוב המזבח מלמטה והיתה הרשת עד חצי המזבח"¹⁰, מתרגם בעל ה"תרגום יונתן" עם תוספת הסבר משלו: "ותיתן יתה תחות סובבי מדבחא מלרע ותהי מצרתא עד פלגות מדבחא ואין נפיל גומא או גומרא דאשא מעילוי מדבחא נפיל עילוי קנקל ולא יתמטי לארעא ונסבין יתיה כהניא מעילוי קנקל ומהדרין יתיה על מדבחא", ומשמע שהמכבר נועד לקלוט גיצי אש, גחלים וחלקי קרבנות שיפלו עליו מראש המזבח, כדי שניתן יהיה להחזירם אל מקום המערכה. לכאורה, ראוי היה לומר שגיצים הנופלים מראש המזבח יפלו על סובב תחתון של המזבח הבולט ממנו אמה לכל צד כבבית המקדש, ומשם יחזירו אותם לראשו, ולא - שיפלו על המכבר, ולא ברור כיצד אמורה הרשת לקלוט את הגיצים הנופלים אם היא מצויה מתחת לסובב התחתון ואינה בולטת ממנו לצדדים. להלן יובאו דברי יוסף בן מתתיהו והרב יצחק בן גיאת, המסבירים עניין זה באופן שונה לגמרי.

9. שמות כז, ד.

10. שמות כז, ה.

שיטת רש"י בהסבר סוגיית הכרכוב והמכבר

שיטת רש"י נזכרת הן בפירושו לתלמוד והן בפירושו לתורה :

א. בפירושו לתלמוד :

"תנו רבנן : קרן וכבש ויסוד וריבוע (אם אין המזבח מרובע) מעכבין. מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אין מעכבין.

מנא הני מילי ? אמר רב הונא : אמר קרא : "המזבח" - כל מקום שנאמר "המזבח" - לעכב. (דהמזבח משמע כשהוא כן - הוא דמיקרי מזבח, ואי לא - לא, ובקרן כתיב (ויקרא ד) "קרנות המזבח", וביסוד כתיב (שם) "אל יסוד המזבח", ובכבש כתיב : "אל פני המזבח" (שם ו) והוא הכבש, שהוא פניו של מזבח, שעולים לו דרך שם, כי היכי דחשיב צד מזרחית - פני אהל מועד, מחמת שהפתח שם, ובריבוע כתיב (שמות כז) : "רבוע יהיה המזבח")

אלא מעתה פִּיּוּר לרבי (דכתיב בהו "המזבח", הכי נמי דמעכבי לרבי - אם לא עשה ציורים של פרחים וציצים וקלעים סביב למזבח, כמו סיידו וכיירו), וסובב לרבי יוסי ברבי יהודה, הכי נמי דמעכב, דכתיב : "ונתתה אותה תחת כרכוב המזבח מלמטה", ותניא : "איזהו (ה)כרכוב ? רבי אומר : זה (ה)פִּיּוּר. רבי יוסי ברבי יהודה אומר : זה הסובב" ?!

- אֵין, דתניא : "אותו היום נפגמה קרן (ה)מזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, ולא מפני שכשר לעבודה, אלא שלא יִרְאֶה (ה)מזבח פגום, שכל מזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד וריבוע - פסול. רבי יוסי ברבי יהודה אומר : אף הסובב" (וקס"ד אכרכוב דקרא קאי, כרכוב - לשון היקף חריץ עגולה כדאמרין בהכל שוחטין (חולין כה, א) "כל שעתידי לגרר לכרכב").

תנו רבנן : "איזהו (ה)כרכוב ? - בין קרן לקרן, מקום הילוך רגלי הכהנים - אמה" (רוחב שכנגד בין [ה]קרנות היתה עמוקה, ובלית גובה מעט היה סביב לה בשפת המזבח).

- אטו הכהנים בין קרן לקרן הוו אזלי (והלא כשיגיעו לקרן, הקרן מעכב מלהקיף) ? אלא אימא : מקום הילוך רגלי הכהנים אמה (כמין חריץ, עמוק ממקום המערכה, [ו]משפת המזבח סביב, ומקיף את מקום המערכה, ורחבו של [ה]חריץ שני אמות, אמה של בין הקרנות ואמה של מקום הילוך).

והכתיב : "תחת כרכובו מלמטה עד חציו" (הקיפוהו למזבח מאמצעו ולמעלה לבוש, כמין היקף של כברה, והוא עשוי נקבים נקבים ככברה ורשת של דגים, ומגיע למעלה עד מתחת לכרכוב, אלמא - בקיר [ה]מזבח סביב הוה, דאי בראש המזבח - היכי קרי למכבר הנתון סביב הקיר "תחת כרכובו") ?

אמר רב נחמן בר יצחק : תרי הוו (שני סובבין היו לו למזבח שעשה משה), חד לנוי (סביב הקיר משעלה שש אמות גובה - לרבי יוסי, דאמר לעיל (זבחים נט, ב) "י אמות גובהו - היה היקף בליטה קטנה (ש)חוגרתו סביב לנוי. וזהו סובב וכיור דאפליגו ביה רבי ור' יוסי ברי' יהודה לעיל. ומתחת לאותו סובב נתנו [את]

המכבר, ורחבו מגיע למטה¹¹ עד חצי המזבח, והוא היה סימן להבדיל בין הדמים העליונים לדמים התחתונים, כדאמרין באיזהו מקומן (שם נג, א) מהאי קרא, התורה נתנה מחיצה וכו'), וחד לכהנים דלא נשתרקו (למעלה בראש המזבח העמיקו סובב כמין חריץ עמוק דבר מועט, להיות להם שפתו היקף מעקה קטן סביב שלא יחליקו)".

11. על פי פירש"י לזבחים נט, א, ד"ה "הרשת" : "כעין ציור מצוירת בקליעה ושל נחשת הויה בתחתיו של מזבח, עשוי כנפה וגבוה עד חציו של מזבח", ממנו משמע לכאורה שהמכבר היה במחצית התחתונה של המזבח, בקש ה'עטיל קטן' לתקן את הנוסח כאן ל"מלמטה" במקום "למטה". ברם אין התיקון הגיוני, שהרי לפני כן כתב רש"י שהכרכוב מתחיל "משעלה שש אמות גובה" ולא משעלה חמש אמות גובה. כך גם תיאר רש"י בפירושו לתורה שיובא להלן. יש אמנם להודות שלשון רש"י בד"ה "הרשת" אינה ברורה, אך אין בה לשנות את שיטת רש"י. ואכמ"ל בזה.

ב. בפירוש התורה :

"כרכב המזבח - סובב. כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב...אף למזבח עשה חריץ סביבו והיה רחבו אמה בדפנו לנוי, והוא לסוף שש אמות של גבהו, כדברי האומר גבהו פי שנים כארכו. הא מה אני מקיים "ושלש אמות קומתו" ? משפת סובב ולמעלה. אבל סובב להילוך הכהנים לא היה למזבח הנחשת אלא על ראשו לפנים מקרנותיו, וכן שנינו בזבחים : "איזהו כרכוב ? בין קרן לקרן" והיה רוחב אמה, ולפנים מהן אמה של הילוך רגלי הכהנים, ושתי אמות הללו קרויים כרכוב. ודקדקנו שם : "והכתוב : "תחת כרכוב המזבח מלמטה" ?", למדנו שהכרכוב בדפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו. ותירץ המתירץ : "תרי הוי. חד לנוי וחד לכהנים דלא ישתרגו". זה שבדופן לנוי היה ומתחתיו הלבשו המכבר והגיע רחבו עד חצי המזבח, נמצא שהמכבר רחב אמה והוא היה סימן לחצי גבהו, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. וכנגדו עשוי למזבח בית עולמים דוגמת חוט הסקרא באמצעו".

לשיטת רש"י, המזבח נעשה מלוחות עצי שטים מצופים נחושת, בגובה עשר אמות, כאשר באמה השישית הולבש עליו מבחוץ מכבר הנחושת ובאמה השביעית נעשה לו הכרכוב של נוי.

סיכום המחלוקת אודות הכרכוב לשיטת רש"י

קיימות שלוש שיטות תנאים לגבי כרכוב המזבח :

א. שיטת תנא קמא : רק שתי האמות שסביב מקום המערכה, ששימשו כמקום ההילוך לכהנים בגג המזבח, הן כרכוב המזבח (=הסובב העליון). שתי אמות אלו היו שקועות מעט לעומת מקום המערכה וסביבן היה מעקה קטנטן כדי למנוע החלקה ונפילה של הכהנים מגג המזבח. ברם לא נזכר בגמרא שהכרכוב לדעת תנא קמא הוא משטח שקוע לעומת צידיו המוגבהים או שבשוליו היה מעקה קטנטן אלא זו מסקנתו של רש"י. רש"י מתבסס בפירושו על העובדה שלפי רבי הכרכוב הוא פִּיּוּר. היות שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה חולקים על רבי, משמע שלדעתם הכרכוב אינו פִּיּוּר כדעת רבי. ברם, רש"י סבר שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה אינם חולקים על רבי לגבי עצם היות הכרכוב פִּיּוּר אלא רק לגבי מהות הפִּיּוּר. בעוד שלדעת רבי פִּיּוּר הוא עיצוב של תבליט לקישוט ונוי, הרי שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה סוברים שאינו משמש לנוי. רש"י מצא שני הסברים למושג פִּיּוּר, כאשר האחד הוא כאמור יצירת תבליטים לקישוט, והשני יצירת שקע או חריץ. לכן קבע רש"י שלשיטת תנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה הכיור הוא יצירת שקע או חריץ רחב בראש המזבח או בדופנו. הסבר כזה יכול היה כמובן להתאים להסברו של רב נחמן בר יצחק הקובע שהכרכוב מנע את החלקת ונפילת הכהנים מהמזבח.

ב. שיטת רבי : **היו שני כרכובים.** האחד הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח, והוא הסובב העליון, והשני מצוי בדופן המזבח. הכרכוב שבדופן היה מעוצב בצורות בולטות שונות לנוי (ומכונה "פִּיּוּר"). רוחב הכרכוב שבדופן היה אמה והוא היה באמה השביעית של המזבח מהקרקע.

ג. שיטת רבי יוסי ברבי יהודה : **היו שני כרכובים.** האחד הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח, הקרוי כאמור הסובב העליון, והשני מצוי בדופן המזבח. הכרכוב שבדופן היה דומה לכרכוב הגג באשר שניהם היו שקעים, ולכן הסובב התחתון לא יכול היה לשמש

להילוך הכהנים. רוחב הכרכוב שבדופן היה אמה והוא היה באמה השביעית של המזבח מהקרקע.

מכבר הנחושת לשיטת רש"י

מכבר הנחושת לשיטת רש"י, היה רשת נחושת ברוחב אמה המולבשת על המזבח מבחוץ, באמה השישית של המזבח. רש"י סובר (גם בפירושו לתורה, שמות כ"ז, ה) שהמכבר נעשה רק כדי לסמן את מחצית גובה המזבח ולהבדיל בין הדמים העליונים לתחתונים, ממילא לא היה צורך בסימון נוסף, ולכן יש להסיק שלשיטתו חוט הסיקרא לא היה קיים במזבח של המשכן כי אם במזבחות בבית המקדש. אין הוא מסביר מדוע נעשה המכבר ברוחב אמה שלימה, ומדוע שימש דוקא המכבר לסימון מחצית הגובה ולא עשו את הכרכוב שבדופן כך שירד ויגיע עוד אמה יותר למטה, ויסמן את מחצית גובה המזבח. כמו כן אין זכר בדברי רש"י, לדברי ההסבר שב"תרגום יונתן", על תפקיד המכבר בקליטת גיצים הנופלים מהמזבח. לשיטתו - אותה נשווה להלן לשיטות אחרות, בראש המזבח במקום המערכה, היה משטח עצי שטים מצופי נחושת וממילא לא היה שם המכבר.

מקורות הסותרים לשיטת רש"י

א. בירושלמי שקלים פ"ו ה"ד (כז, ב), מובאת ברייתא המונה את שטח המזבח של המשכן במבט מלמעלה, מן החוץ פנימה :

"...ותני כן : אמה היסוד, אמה סובב, אמה קרנות, אמה כרכוב ואמה מערכה"¹².

מברייתא זו עולה בבירור, שהסובב התחתון אינו זהה עם הכרכוב שבראש המזבח או הכיור שבדופן, ובעוד שהכרכוב הוא כינוי למקום הילוך הכהנים באמה שבין מקום המערכה לאמה בה מצויות הקרנות (ובעצם הוא כולל גם את האמה שבין הקרנות) כלומר הסובב העליון, הרי שהסובב המדובר בברייתא הוא בליטת אמה אופקית נוספת בדופן המזבח כלומר סובב תחתון. אם כן, הסובב - לפי ברייתא זו - היה זהה לסובב התחתון שבמזבח של בית שני, ומן הסתם הוא היה בגובה שש אמות מהקרקע, כדעת רבי יוסי בזבחים נט, ב, ושימש להילוך הכהנים. לפי ברייתא זו, גם יסוד של בליטת אמה היה למזבח של המשכן, ממש כדרישת הכתוב בספר ויקרא וכמו במזבח שבמקדש (ומן הסתם הוא הקיף את כל המזבח - בניגוד למזבח שבמקדש).

ב. גם בברייתא דמלה"מ בפרק י"א מובא תיאור של המזבח (בו נדון בפירוט להלן), ממנו משתמע בבירור שהסובב התחתון אינו זהה עם הכרכוב שבדופן (וודאי שאינו זהה עם הכרכוב שבראש המזבח), אלא הוא מבנה נפרד ונוסף על הכרכוב שבדופן, וממילא מדובר בבליטת אמה ששימשה להילוך הכהנים כבמזבחות בית המקדש, וכמו כן משתמע בבירור שהיתה למזבח בליטת אמה של היסוד :

"חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים. מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות (ומונה אותן מלמטה למעלה) :

12. בכתבי היד של הירושלמי, נתחלף מקומן של אמת הקרנות ואמת הכרכוב, המזוהה כאמה הפנימית של מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה, אך כבר העירו הפרשנים שמדובר בשיבוש של חילוף. הגר"א מוחק את אמת היסוד ואמת הסובב מהברייתא, בהתאם לשיטת רש"י בזבחים, אולם גם בקטעי הירושלמי מהגניזה הקהירית שהו"ל גינזבורג, הנוסח כולל את שתי האמות הללו כך שאין יסוד למחיקה זו. הדברים מוכחים כמובן מהתיאור של המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.

אמה יסוד ושלוש אמות כרכוב (או בנוסח אחר : ריקים, חלק) **ואמה סובב**. ושם היו נותנים דמים הניתנים למטה.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות (ומונה אותן מלמעלה למטה) :

אמה קרנות ושלוש אמות כרכוב ואמה כליא עורב, ושם היו נותנים דמים הניתנים למעלה...

אם כן נראה שדברי רב נחמן בר יצחק מטעים. הוא מדבר על שני כרכובים, ורש"י הבין שהיו למזבח של המשכן **שני כרכובים נפרדים**. אולם לפי הברייתא בירושלמי והברייתא דמלאכת המשכן יוצא שבעצם היה למזבח **כרכוב אחד** בלבד - ככתוב בתורה, אלא **שהיו לו שלשה חלקים המשכיים זה לזה**, בהתאם לדעות שלושת התנאים :

א. הסובב העליון שהוא שתי האמות בראש המזבח סביב מקום המערכה, ששימשו להילוך הכהנים.

ב. לוחות עצי השטים מצופי הנחושת והמכורים (=מעוצבים לקישוט) בדופן המזבח. הם היו המשכיים לכרכוב של ראש המזבח. הפיור נעשה בכל שלושת האמות העליונות של הדופן - השביעית, השמינית והתשיעית, ולא רק בשביעית - כפי שסבר רש"י.

ג. סובב תחתון כבמזבחות של בית ראשון ושני, שהיה בליטת אמה בגובה שש אמות מהקרקע, וששימש גם הוא להילוך הכהנים. אולם לא יתכן שהוא היה נמוך משש אמות מפני שבינו לראש המזבח היו שלוש אמות שהן קומת המזבח הנזכרת בכתוב (על כן ברור שנוסח הברייתא דמלאכת המשכן משובש, אלא שבכך נדון בהמשך).

קשיים נוספים בשיטת רש"י

רש"י קובע שהכרכוב שבראש המזבח, שהוא הסובב העליון והוא שתי האמות של הילוך הכהנים, היה שקוע מעט לעומת מקום המערכה, ושהיה לו מעקה מוגבה מעט בשפתו. ברם אילו היה מבנה המזבח כתיאורו, לא ברור מדוע שינו את מבנה המזבח בבית ראשון ובבית שני ולא עשו גם בהם את מקום הילוך הכהנים שקוע עם מעקה שכזה, וכי שם לא היו הכהנים עלולים להחליק וליפול ? ועוד יותר קשה לגבי הסובב התחתון בבית שני (ולדברינו גם במשכן) שהיה ברוחב אמה של חמישה טפחים בלבד - מדוע לא עשו גם לו מעקה ומאותה סיבה ? ואם במעקות עסקין, מדוע מעקה קטנטן ולא מעקה ממשי - לבל יפול הנופל ממנו (ועוד, האם לא ראוי היה שהכתוב יצווה : "ועשית מעקה למזבח") ?

ועוד, אילו אכן עם מעקה נעשה הכרכוב של ראש המזבח, כיצד נזלו ממנו הנסכים, הרי לא היו עדיין למזבח נקבי השיתין כבבית שני (ולשיטת בעלי התוספות, גם לא הספלים המהווים חלק ממבנה המזבח), והרי לדברי רש"י יוצא שהם היו צריכים ליזול עד ליד הכבש ושם ליזול בסדק שבין הכבש למזבח, ואם הכרכוב היה מוצף בנסכים ובהם הלכו הכהנים, הרי עלולים היו הכהנים להחליק שם בשל הרטיבות, וגם נחושת המזבח היתה מעלה ירוקת ומחלידה במהרה, וגם היו המים עלולים לכבות את אש המערכה והיין עלול היה להידלק ולבעור (והרי לא נודע על נקבים או חריצים לנזילת הנסכים על קיר המזבח [מטה אל השית], במעקה שרש"י משער את קיומו) ? נוכח סתירות וקשיים אלו, נציע עתה גישה אחרת - חלופית להסבר סוגיית הכרכוב.

הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר

"תנו רבנן : קרן וכבש ויסוד וריבוע מעכבין (כלומר, אם חסר או נפגם אחד מארבעת המרכיבים הללו אין המזבח כשר לעבודת הקרבנות. ב"ריבוע" המזבח הכוונה ליחס בין היקף ראש המזבח וגובהו כולל

הקרנות, כלומר **נפח הקובייה המרכזית** ממנה בנו אותו, ולא רק לכך שאורכו ורוחבו היו שווים וזוויות ישירות (כפירש"י). לשיטת רבי יוסי, צריך שיהיה לריבוע המזבח נפח של לפחות 5 (אמות אורך, ככתוב) X 5 (אמות רוחב, ככתוב) X 10 (אמות גובה, כנלמד בהיקש ממזבח הזהב), שהרי כבר קבע רבי מני להלן בסוגיה, שאין לעשותו קטן מהמזבח שבמשכן - וזה היה נפחו, כך שנפח מקום המערכה עצמו מעל גובה הסובב היה 3X1X1 אמות מעוקבות). **מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אין מעכבין** (וניתן לעשותו גדול יותר בשטחו מהמזבח של המשכן, עד ששים אמה אורך ורוחב, וכן למרות שגם המזבח בבית העתיד יהיה בגובה עשר אמות כגובה המזבחות במשכן ובבית ראשון ושני, הוא יהיה **נמוך בטפח** מזה של בית שני, שכן היסוד יהיה בגובה שתי אמות באמה של חמישה טפחים, והסובב בגובה ארבע אמות מעליו באמה של ששה טפחים, בעוד שבבית שני היסוד היה בגובה אמה אחת באמה של חמישה טפחים, והסובב בגובה חמש אמות באמות של ששה טפחים, מעליו).

מנא הני מילי? אמר רב הונא: אמר קרא: **"המזבח"** - כל מקום שנאמר **"המזבח"** - לעכב (כלומר כל דבר הנסמך למילה **"המזבח"** מעכב, אך הכתוב: **"ועשית את המזבח עצי שטים"** אינו מעכב, ואין חובה לעשות את המזבח לדורות מעצי שטים).

אלא **מעתה פִּיּוּר לרבי** (שהם צורות שונות בעיצוב נאה שנעשו לקישוט, שלדעת רבי נעשו בלוחות עצי השטים מצופי הנחושת **בדופן המזבח, בשלוש האמות העליונות של המזבח** (אמות 7-9 כ"ל), כלומר לשיטתו דופן המזבח בחלקו העליון נעשתה מלוחות עצי שטים מצופי נחושת ולא מלוחות רשת הנחושת של המכבר כדעת תנא קמא), **וסובב לרבי יוסי ברבי יהודה** (היינו הסובב התחתון האופקי. לשיטתו גם על בליטת אמת הסובב התחתון, שבגובה שש אמות מהקרקע, ששימש גם הוא להילוך הכהנים, הונחו לוחות עצי השטים מצופי הנחושת שהיו מחוברים והמשכיים לאלו שבדופן המזבח, שכן לשיטתו, הכרכוב המדובר אינו הלוחות המכורים שבדופן המזבח וגם אינו שתי האמות המיועדות להילוך הכהנים בראש המזבח, אף שהם חלקים מהכרכוב), **הכי נמי דמעכב, דכתיב: "ונתתה אותה תחת כרכוב המזבח מלמטה"** (וכאילו כתוב **"מתחת לכרכוב המזבח שמצוי למטה"** - כלומר מתחת לחלק התחתון ביותר של דופן המזבח. כאמור, כל אחד משלושת התנאים סובר שהכרכוב המדובר, עשוי לוחות העץ מצופי הנחושת, כולל חלק נוסף של המזבח. לתנא קמא - הסובב העליון, שהוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח בלבד, לרבי יהודה - גם הדופן המעוצבת, ולרבי יוסי ברבי יהודה - גם הסובב התחתון), **ותניא: איזהו (ה)כרכוב** (שמצוי למטה בדופן המזבח)? **רבי אומר: זה (ה)פִּיּוּר** (שבדופן המזבח). **רבי יוסי ברבי יהודה אומר: זה הסובב** (התחתון ששימש להילוך הכהנים. אם כן בכל אופן ולכל השיטות גם הכרכוב מעכב, אך הגמרא אינה מקשה שיהא הכרכוב מעכב גם לשיטת תנא קמא אלא רק לשיטות רבי ורבי יוסי ברבי יהודה, שכן לשיטת תנא קמא, הכרכוב - שהוא הסובב העליון ומקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה - כלול כבר ממילא בחיוב לעשות את המזבח רבוע (!) - **אֵין (=אכן, הכיור לשיטת רבי במזבח של המשכן, והסובב התחתון בכל המזבחות לשיטת רבי יוסי ברבי יהודה - מעכבים)**, **דתניא: "אותו היום נפגמה קרן [המזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, ולא מפני שכשר (היה המזבח) לעבודה (כאשר הקרן מתוקנת באופן שכזה), אלא שלא יִרְאֶה (המזבח פגום, שכל מזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד ורבוע - פסול) והיות שעשהו "רבוע", ממילא כלול בו הסובב העליון שהוא הכרכוב)**. **רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אף הסובב (התחתון מעכב, ואין הלכה כרבי יוסי ברבי יהודה, אעפ"י שהמזבח במשכן נבנה עם סובב תחתון אך לא מעצי שטים [כפי שיוסבר להלן בדיון על הברייתא דמלה"מ], ומשמע שלו נפגמה בליטת קוביית הסובב, לא היה המזבח נפסל, וכן אין הלכה כרבי, אעפ"י שהמזבח של המשכן נבנה עם כיור בדופן העליונה מעל הסובב התחתון, שזו היתה הלכה לשעה למזבח המשכן בלבד, מפני שלדעתו הוא נעשה מצופה עצי שטים מצופי נחושת מעוצבים, מה שאין כן שאר המזבחות שנעשו מאבנים ואדמה ולא ניתן לעצבם כמו עץ ומתכת).**

(**עתה מצוטטת ברייתא המובאת כבר בתלמוד הירושלמי, שקלים פ"ח ה"ד, לאשש את מסקנת הדיון דלעיל. המקור התנאי הכמעט יחיד בו נזכר הכרכוב הוא שם, ובזיהויו דנה הגמרא על פי הציטוט מהירושלמי:**

תנו רבנן : איזהו (ה)כרכוב (שעליו מניחים את איברי קרבן מוסף ראש חודש עד עת הקטרתם על גבי המזבח) ? (- לשיטת תנא קמא :) בין קרן לקרן, (שהוא) מקום הילוך רגלי הכהנים, (ורוחבו) אמה. (על קביעה זו שאלו בבית המדרש :) אטו הכהנים בין קרן לקרן הוּוּ אזלי (=האמנם רק בשטח הצר של האמה שבין הקרנות הלכו הכהנים, והרי היו שתי אמות בראש המזבח סביב מקום המערכה ששימשו להילוכם, אמת הקרנות ואמת הכרכוב) ? אלא אימא : (שהכרכוב הוא) מקום הילוך רגלי הכהנים (סביב שטח המערכה, ורוחבו) אמה (הנוספת על האמה שבין הקרנות, ויחד הן שתי אמות בראש המזבח ששימשו להילוך הכהנים)¹³,¹⁴.

והכתיב (=והרי כתוב שעשו את מכבר הנחושת) "תחת כרכובו מלמטה עד חציו" (כלומר : הכיצד קובעת הברייתא המובאת בירושלמי שכרכוב המזבח הוא רק שתי האמות שנועדו להילוך הכהנים בראש המזבח, הרי לשיטות חלק מהתנאים - הכרכוב המדובר אינו הכרכוב שבראש המזבח אלא למטה - בדופן) ? אמר רב נחמן בר יצחק : (אכן) תרי הוו (שני חלקים היו לכרכוב, וסובר רב נחמן בר יצחק כרבי אך לא כרבי יוסי ברבי יהודה), חד לנוי (הוא הכיור שבדופן), וחד לכהנים דלא נשתרקו (והוא הכרכוב של הסובב העליון ששימש להילוך הכהנים, ואין הלכה כרבי [וכרבי יוסי ברבי יהודה]. ברם למרות שאין הלכה כמותם ואין הכרכוב שבדופן והסובב התחתון מעכבים, הרי שלמעשה לשיטת רבי יוסי, אף למזבח של המשכן עשו כיור בדופן וסובב תחתון.)".

כדי להבין את תשובת רב נחמן בר יצחק כראוי, עלינו להוסיף הסבר לדבריו : את הסובב העליון עשו לא כדי שהכהנים לא יחליקו על גבי המזבח (כהסברו של רש"י) אלא כדי שלא ילכו על האש...אולם לא הסתפקו בעשייתו באמה שבין הקרנות בלבד והרחיבוהו ועשוהו ברוחב אמה נוספת שדווקא אליה מתייחס התנא כאמת הכרכוב, כדי שיוכלו להלך שם בנוחות, שכן אילו עשוהו ברוחב אמה אחת בלבד היו הכהנים ההולכים בה ליד האש עלולים להחליק וליפול מהמזבח. לעני"ד, להרחבה זו של אמה נוספת מתייחס רב נחמן בר יצחק בדבריו ולא ליצירת מעקה לכרכוב או לעשייתו שקוע. להלן, בהסברו של רש"י לכרכוב נראה שכרכוב הינו אכן בליטה, כאשר מקום הילוך הכהנים "בלט" לצדדים סביב מקום המערכה, כזיז וגזוזטרה הבולטים מקירו של בית ומוסיפים לו שטח. מסיבה דומה עשו למזבח גם את הסובב התחתון, כדי שאם יהיה המזבח מלא בקרבנות ואש, יוכלו הכהנים לרדת אל הסובב התחתון ולהלך עליו ולשלוט ממנו בבטחה באש שעל גבי המזבח. נוכל אפוא לסכם שבשלוש השאלות הראשונות, המסקנות הן :

13. מסקנה זו מורה שהכרכוב אינו כולל בהגדרתו את מקומה של אש המערכה, ומשמע שלא היו שם לוחות עץ מצופים נחושת אלא רק רשת המכבר ! נמצאנו למדים שאילו ניסכו את הנסכים על גבי המזבח כבבית ראשון (בהעדר ספלים), הרי שבאופן זה היו הנסכים נוזלים ונשפכים לקרקע שתחת המזבח דרך הרשת, כמו גיצי האש ואפר הקרבנות, ולא לבור ניקוז לידו, ועוד, לפי פירש"י לא יכלו הנסכים ליזול לאורך קיר המזבח שכן היה מעקה לכרכוב ! כמו כן, אם המזבח "בלע" את הנסכים כמו בתקופת בית שני, מדוע לא נעשו בכרכוב נקבים לניסוך וספלים - כמו במזבח של בית שני ? לפי מסקנת הגמרא בזבחים, רק במזבח של בית שני התנקזו הנסכים ונבלעו במזבח ולא במשכן, ואם כן המסקנה המתבקשת אם אכן לא היה כרכוב תחת מקום אש המערכה אלא רק רשת - שלא ניסכו על גבי המזבח, אלא או ישירות לשיטת שעשו ליד המזבח או לקרן הדרומית מערבית שעשוהו חלולה לצורך זה !

14. מפליא הדבר, אך דון י. אברבנאל בפירושו לפרשת תרומה, סובר שלא היה גג למזבח הנחושת שהיה מורכב מדפנות בלבד ומלא באדמה, בניגוד למשנה מפורשת זו במסכת שקלים, והוא מתעלם מהסבר הגמרא לגבי הכרכוב וכותב שהכרכוב שימש רק כשפה ומעקה לקצה העליון של דופן המזבח, בעוד המכבר שהינו רשת הנחושת, מצוי בכל המחצית העליונה של דופן המזבח. ברם אולי הוא מתייחס למקום המערכה בלבד, וצע"ג.

א. קיימת מחלוקת בין רבי ישמעאל לאיסי בן עקיבא, אם מילאו את המזבח של המשכן באבנים, במדבר ועד שילה. דעת רבי ישמעאל שהמזבח היה חלול ומחובר לקרקע היא דעת הרוב, שכן רבי אליעזר בן יעקב ורבי נתן סוברים כמוהו.

ב. קיימת מחלוקת בין רבי יוסי לרבי יהודה (או רבי מאיר), אם גובה המזבח במשכן היה עשר אמות (כולל הקרנות) או רק שלוש אמות (ללא הקרנות). דעת רבי יוסי נפסקה להלכה, כפי שנראה להלן גם מהברייתא דמלאכת המשכן. (וכך גם פסק הרמב"ם ב"משנה תורה", הלכות בית הבחירה, פ"ב, ה"ה).

ג. קיימת מחלוקת משולשת, אם הכרכוב הוא הסובב העליון בלבד, כלומר מקום הילוך הכהנים סביב מקום המערכה בראש המזבח, או שהוא כולל גם את (כל) הדופן המעוצבת בחלקו העליון של המזבח, או שהוא כולל גם את האמה האופקית של הסובב התחתון. ראינו את שיטת רש"י, ולעומתה ראינו שבברייתא דמלאכת המשכן מובא, ששלושתם היו במזבח של המשכן, אף אם לא כל חלקי הכרכוב מעכבים במבנה המזבח.

עד כה הבהרנו מהו מבנה הכרכוב על חלקיו ותפקידם במבנה המזבח, אך לא הבהרנו מהו מבנה המכבר ולמה שימש, ומדוע מתעלם הכתוב מהיסוד ומהכבש, ומדוע אינו מתייחס במפורש לסובב התחתון שרבי יוסי סובר שהיה כבר במזבח של המשכן. כדי לענות על שאלות אלו עלינו לבחון את תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן.

תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן

הנוסח 'שלפנינו'

פרק י"א של הברייתא דמלאכת המשכן מוקדש בין השאר לתיאור המזבח :
 "חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים.
 מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות (ומונה אותן מלמטה למעלה) :
 אמה יסוד ושלש אמות כרכוב (בנוסחים אחרים : ריקים, חלק) ואמה סובב. ושם היו נותנים דמים הניתנין למטה.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות (ומונה אותן מלמעלה למטה) :
 אמה קרנות ושלש אמות כרכוב ואמה כליא עורב, ושם היו נותנין דמים הניתנין למעלה...
 ...מזבח שעשה משה במדבר גבהו עשר אמות, ושעשה שלמה גבהו עשר אמות ושעשו בני הגולה גבהו עשר אמות, ואף לעתיד לבא גבהו עשר אמות"¹⁵.

תיאור המזבח בברייתא תואם לשיטת רבי יוסי, לפיה גובה כל המזבחות במשכן ובמקדש היה עשר אמות, אך עשו גם כיור לנוי לדופן המזבח, שהוא הכרכוב הנזכר בברייתא, וכן סובב תחתון ששימש להילוך הכהנים. כמו במזבחות של בית המקדש, גם במזבח של המשכן, שימש חוט הסיקרא לסימון מחצית גובה המזבח ולא המכבר.

הקשיים בתיאור מבנה המזבח בנוסח 'שלפנינו'¹⁶

¹⁵. זה הנוסח שכתב רמא"ש בהוצאה לאור שלו, ועיין בנוסחאות השונות שהביא.

¹⁶. רמ"מ כשר מביא ב'תורה שלימה', במילואי פרשת תרומה אותיות כב וכג, תוספת הערות בסוגיות המכבר והכרכוב, המבוססות על דברי והערות פרשנים שונים שדבריהם יצוטטו בהמשך. מאחר ואין מטרת המאמר פלומסית, אעיר בזה רק מספר הערות :

הפרשנים המובאים שם לא התייחסו באופן מעמיק לבעיות שבנוסח 'שלפנינו' ונצמדו אליו, למרות שרובם הבחינו שהנוסח משובש. כך למשל רבינו מיוחס מקבל שהיה כרכוב גם במחצית התחתונה של המזבח, וכך מספר פרשנים

האמינו שאכן היה "כליא עורב" למזבח כמו שהיה לגג המקדש. הגדיל לעשות רבינו מיוחס, הסבור שה"כליא עורב" אכן נמצא באמה השישית, ולכן הוא כותב שהיו שם למזבח סביב כעין שפודים של ברזל שלא יטרפו העורבים את הבשר, למרות שברור לו שלא היה "כליא עורב" בראש המזבח - שם נמצא רוב הבשר. הוא כמובן מתעלם מכך שבהתייחסו ל"כליא עורב" באמה השישית, הוא מוכרח שלא להתייחס לסובב התחתון ולמכבר שבאמה זו, וכמובן שלא שם ליבו לכך שהסובב התחתון אינו יכול להימצא במחצית התחתונה של המזבח. אייזק שייער אמנם תיקן את הגירסא בתיאור החלק העליון של המזבח ובמקום "כליא עורב" כתב "סובב", כמתבקש לכאורה וכפי שאציין בגוף המאמר, אך לא מחק אותה מהחלק התחתון, והתעלם מהצורך להזכיר גם את המכבר באמה השישית ומכך שה"כליא עורב" אינו שיבוש מוחלט אלא חלקי. רמ"מ כשר עצמו טעה שם בהבנת דברי רס"ג (שיובאו להלן במאמר) וסבר שרס"ג מתכוון לומר שהכרכוב בולט מהמזבח כלומר ששטחו עם הכרכוב היה 7X7 אמות מרובעות, וכבר ציינתי בפנים המאמר שזו טעות וכוונת רס"ג שהכרכוב בלט רק ממקום המערכה והמזבח היה 5X5 אמות מרובעות. עוד יש לציין את דבריו לגבי העדר הכבש והיסוד בתיאור המזבח, והוא מביא פרשנים שונים (אברבנאל, הגר"א, פנים יפות, ראה שם בדבריו) שסברו שאכן לא היו כבש ויסוד למזבח של המשכן, ויראה הקורא שהם התעלמו מהעדר הסובב בתיאור המזבח ומכך שהוא קיים רק לשיטת רבי יוסי ורק ברמז ובאופן עקיף, ויראה הקורא במאמר עצמו את ההסבר להיעדרם, ולכן יש לדחות את דבריהם ואת השערת רמ"מ כשר שהארבעה דברים המעכבים במזבח, אינו אלא בבית המקדש, שאין לדבריו שחר. ככלל, רמ"מ כשר מצטט את הפרשנים אך ממעט לדון בדבריהם או להעיר עליהם או לנתח את הסוגיה. למשל: בצטטו את ראב"ם הוא מצטט מדברי רבי יצחק בן גיאת הקובע שהיו "שלוש אמות סובב", כאשר ברור שהוא שיבוש וצריך להיות "שלוש אמות כרכוב" ולא העיר דבר, ועוד כהנה. ראה שבמאמר עצמו הערתי ותיקנתי בכל מקום כראוי לו.

עוד רצוני להעיר בזה על דבריו של הרב ח. קנייבסקי בפירושו "טעם ודעת" לברייתא דמלאכת המשכן :

א. היות והוא מבקש להיצמד לנוסח שלפנינו בכל מחיר, הוא נאלץ להסביר כיצד בכל זאת הסובב התחתון מצוי באמה החמישית, במחצית התחתונה של המזבח. לצורך זה הוא משנה את הסדר במחצית העליונה של המזבח, וקובע שגובה ראש המזבח היה שמונה אמות בלבד כך שמשפת הסובב עד ראש המזבח היו שלוש אמות, ולכן את ה"כליא עורב" שהינו ממש זהה לזה שבראש גג המקדש, הוא מזיז מהאמה השישית אל מעל הקרנות המגיעות לתשע אמות, וה"כליא עורב" מגיע לשיטתו לגובה עשר אמות. כמובן שלשינוי סדר זה בתיאור אין שחר. אין גם שום הגיון לעשות "כליא עורב" שכזה לקרנות בעוד שהבשר אינו מצוי שם אלא בראש המזבח במקום המערכה ובכבש ושם אין דבר שימנע ירידת עורבים, אילולא היו שם תמיד אש וכהנים...

ב. הוא שם ליבו לכך שלפי התיאור בברייתא דמלאכת המשכן בנוסח שלפנינו הסובב אינו הכרכוב, ושהכרכוב מצוי הן בשלושת האמות שבין הסובב לראש המזבח וגם במחצית התחתונה של המזבח בין אמת היסוד לאמת הסובב, בניגוד מוחלט לשיטת רש"י, וגם בניגוד להגיון הנובע מהכתוב עצמו לפיו על המכבר להיות מתחת לכרכוב ולא מעל כרכוב תחתון.

ג. הוא מנסה למרות הכל להיצמד גם לשיטת רש"י ככל יכולתו וטוען שרש"י מתעלם מבלטות האמה של היסוד והסובב לא מפני שלשיטת רש"י הן לא היו אלא מפני שהן בליטות של אמה בלבד...

ד. הוא שם ליבו לכך שהמכבר אינו נזכר כלל בנוסח שלפנינו בברייתא דמלאכת המשכן, אך במקום להתייחס לכך הוא פשוט מוסיף אותו לתיאור המזבח כאילו הוא מופיע בו, והיות שלשיטתו הסובב נמצא באמה החמישית והכרכוב העליון באמות הששית השביעית והשמינית עד ראש המזבח, לא נותר לו אלא לעשות את המכבר מתחת לכרכוב העליון, והיות שלפי רש"י המכבר חיצוני למזבח ומולבש עליו, הוא הולך בעקבות רש"י ומסביר שהמכבר רחב באמה מהמזבח וצמוד לסובב הבולט אמה (או פחות, היות שבברייתא לא מצויין כמה בלטו היסוד והסובב, אך הוא ער גם לברייתא שבירושלמי) ויורד תחתיו עד בליטת אמת היסוד ומשער שאולי אף היא נעשתה ממנו, כך שיוצא שהכרכוב התחתון היה מצופה במכבר וכלל לא היה נראה, ולכן לא ברור לשם מה נעשה אם אינו מוסיף לנוי המזבח, אך אין הדבר מפריע לו. לצורך הזאת המכבר למחצית התחתונה של המזבח הוא מסתמך על פירש"י בזבחים נט, א ד"ה "הרשת", השונה מפירושי רש"י לתורה, ומפירושו לתלמוד בזבחים סב, א, כאשר לפי פירוש רש"י זה המכבר היה בכל המחצית התחתונה של המזבח, והכרכוב היה באמה השישית. כאמור, הוא לוקח רק מה שמתאים לו, כי לפי רש"י הכרכוב שבדופן הוא הסובב, ולכן משפת הסובב ומעלה הוא מגובה שש אמות ומעלה, ואילו הרב קנייבסקי מסביר שהכוונה מגובה חמש אמות ומעלה, כי לפי הברייתא דמלאכת המשכן הסובב אינו הכרכוב שבדופן. ה. אין הוא מצליח להסביר בשום דרך מדוע עשו למזבח של המשכן חוט סיקרא כמו בבית המקדש.

קשה להבין את הברייתא דמלאכת המשכן בקטע זה הנראה משובש, שכן :

א. לכאורה, מכבר רשת הנחושת אינו נזכר בו כלל. ההתעלמות אינה סבירה באשר המכבר הינו חלק מהותי ממבנה המזבח, הנזכר מפורשות בכתוב, והתורה - שאינה מתארת את מבנהו - מדגישה את הגעת תחתיתו נמוך יותר מתחתית הכרכוב, עד מחצית גובה המזבח. אם כן יהיה עלינו לחפש אזכור שלו ולו ברמז בתיאור המזבח, והיות והתורה מציינת בעיקר את הגעתו (מלמעלה למטה) עד מחצית גובה המזבח, הרי שעלינו לחפש אזכור זה בעיקר באמה השישית של המזבח.

ב. הכרכוב נזכר הן בחלק העליון של המזבח והן בתחתון - אך רק בדופן, ואין הוא נזכר לגבי ראש המזבח, אולי היות שאין מחלוקת שהיה שם. למעשה אין בברייתא דמלאכת המשכן תיאור של ראש המזבח והקרנות. ברור שהכרכוב שהוא הכיור, כלומר לוחות העץ המעוצבים שבדופן המזבח, לא היו יכולים להימצא בחלק התחתון של המזבח, שהרי המכבר נמצא "תחת" כרכבו מלמטה עד חציו", ואילו היה הכרכוב מצוי גם במחצית המזבח התחתונה, לא יכול היה המכבר להימצא תחתיו עד מחצית גובה המזבח אלא מעליו או בין חלקיו. המסקנה המתבקשת היא שאזכור הכרכוב בתיאור החלק התחתון של המזבח הוא תוצאת שיבוש. כמו כן לא היה שום מבנה או חלק או רוח של שלוש אמות בחלק התחתון של המזבח.

ג. כמו בברייתא בירושלמי, גם בברייתא דמלאכת המשכן **הסובב התחתון** נזכר בנוסף ובנפרד מהכרכוב (ומזה מוכח שהכרכוב שבדופן אינו זהה עם הסובב, בניגוד לשיטת רש"י), אך בעוד שבמזבח של בית שני הוא היה בחלק העליון של המזבח, אמה מעל חוט הסיקרא, כלומר בגובה שש אמות, כאן הוא נזכר דוקא בחלק התחתון של המזבח, ובעוד ששם הסובב התחתון הינו אמה אופקית המשמשת להילוך הכהנים, הרי שלכאורה בחישוב כאן הוא מופיע כאמה אנכית. **הקושי העיקרי** בנוסח שלפנינו הוא כמובן, שבמחלוקת לגבי מידות **המזבח של המשכן** בין רבי יוסי לרבי יהודה, בזבחים נט, ב ו-ס, א, טוען רבי יוסי שקומת שלוש האמות של המזבח היא משפת הסובב עד ראש המזבח, אם כן הסובב לרבי יוסי היה במחצית העליונה של המזבח בגובה שש אמות ולא במחצית התחתונה, ומזה **מוכח** שגם אזכור הסובב התחתון בתיאור החלק התחתון של המזבח בברייתא דמלאכת המשכן הוא תוצאת שיבוש !

לדברינו, הן המכבר והן הסובב התחתון היו באמה השישית של המזבח. הסובב התחתון הוא בליטת אמה אופקית ואנכית של האמה השישית היורדת עד חוט הסיקרא וממשיכה מטה תחתיו עד היסוד (ולשיטת רבי יוסי ברבי יהודה, החלק האופקי מצופה עץ ונחושת ולכן נחשב כחלק מהכרכוב) ואילו המכבר הוא חלק מהדופן של המזבח בחלקו העליון ולכן הוא יורד אנכית באמה השישית עד חוט הסיקרא בלבד. אם כן יהיה עלינו לחפש את אזכור שניהם באמה זו.

ד. המשפט: **"ושלוש אמות כרכוב ואמה כליא עורב"** והמשפט **"ושלוש אמות כרכוב ואמה סובב"**, נראים כמשפט החוזר על עצמו פעמיים בשינוי קל בשני חלקי המזבח. הראינו שאזכורם של שלושת אמות הכרכוב ואמת הסובב בתיאור החלק התחתון של המזבח מהווה שיבוש של תוספת שאין זה מקומה, ואילו בתיאור החלק העליון של המזבח, בה על שניהם להימצא, הסובב דווקא חסר. לו היה המשפט **"ושלוש אמות כרכוב ואמה סובב"** מצוי דווקא ורק בתיאור החלק העליון,

היה המשפט הגיוני במקומו זה (אך היתה חסרה התייחסות למכבר). אם כן עלינו להסביר, כיצד ומדוע השתבש המשפט בחלקו השני (הנוגע לאמה השישית) "כליא עורב" ? כמו כן הביטוי "כליא עורב" אינו מובן בהקשר למזבח ואינו שייך כלל לתיאור המזבח אלא לגג המקדש בבית שני, ויהיה עלינו להסביר כיצד הגיע לכאן.

ה. חוט הסיקרא סימן את מחצית גובה המזבח. הוא אינו נזכר בכתוב ואין רמז לקיומו במקרא. המזבח בבית המקדש, היה בנוי מאבנים, שביניהם חומר יציקה, ומבחוץ הוא היה מטויח ומוחלק בטיט לבן בכל גובהו. היה צורך לסמן את מחצית גובהו כדי להפריד בין מתן הדמים העליונים לתחתונים, לכן עשו את חוט הסיקרא. אולם במזבח של המשכן הגיע המכבר בדיוק עד מחצית גובהו, ולכן לכאורה לא היה צורך לסמן את מחצית הגובה (וכרש"י). אם כן לא ברור מדוע בכל זאת נעשה לו חוט הסיקרא. ברם ברור שאזכורו בברייתא דמלאכת המשכן אינו תוצאת שיבוש, שכן הוא מהווה את הפתיחה לתיאור שני חלקי המזבח בהיותו סימן החלוקה, ולכן לא סביר להניח שהוסיפו אותו בטעות, ובד"כ קל לזכור פתיחות. על כן רק אם לא היה סימן אחר לחלוקת דופן המזבח חוץ ממנו יובן אזכורו, ואם כן מוכרחים אנו לומר שדופן המזבח של המשכן היתה אחידה ומן הסתם לבנה בדיוק כמו דופן המזבח בבית המקדש, לפחות בחמש האמות שבין בליטת אמת היסוד לסובב התחתון. עלינו לזכור אפוא שהחוט נמצא בתחתית האמה השישית ושמשני צידיו היה קיר המזבח צבוע בצבע זהה, כלומר שאמת הסובב וארבע האמות שתחתיה היו בעלות צבע זהה.

הברייתא דמלאכת המשכן בנוסח שלפנינו נכתבה כנראה מן הזיכרון, בדומה לכתבי יד אחרים של מקורות חז"ל, ובהתאם, מצויים בה שינויים ושיבושים לא מעטים. ראינו שיש בברייתא די פרטים המאפשרים לקבוע בודאות שתיאור המזבח בברייתא אינו תואם לתיאורו על פי רש"י. נוכל לנסות לשחזר את התיאור מתוך הפרטים הידועים לנו מהתורה וממקורות חז"ל, במידה סבירה של מהימנות.

ניסיון לשחזור תיאור מבנה המזבח בברייתא דמלאכת המשכן

החלק העליון של המזבח היה מורכב משלושה חלקים מלמעלה למטה : אמת הקרנות, שלוש אמות כרכוב שהוא הכיור שבדופן, ובאמה השישית מצויים היו הן הסובב התחתון והן החלק התחתון של המכבר, כאשר בתחתיתה קשור חוט הסיקרא. ברור שהחלק המשובש בתיאור של חלק זה בברייתא דמלאכת המשכן נוגע לאמה השישית. מחד, ברור שהביטוי "כליא עורב" כפי שהוא, הוא שיבוש, שכן ה"כליא עורב" שייך לתיאור גג המקדש בבית שני ואין לו שום קשר למזבח. (יש להניח שעופות לא התקרבו למזבח ולכבש למרות שהיה עליו בשר רב שעות רבות, כי היתה עליו אש בוערת ותנועה רבה, וכן היה שם תמיד כהן, גם בלילות. גם לו היה "כליא עורב" כלשהו באמה השישית [או בכל מקום אחר], הוא לא היה מונע ירידת עופות על ראש המזבח). מאידך, אילולא היה הביטוי המקורי דומה לביטוי זה ולפחות בחלקו זהה לו, הוא לא היה עולה כלל בזכרוננו של המעתיק (-המשבש) של הברייתא. המילים עורב וסובב דומות בצלילן, ולכן יש לשער שהוחלפו. נראה אפוא שהביטוי המקורי היה "כליא סובב" או "כליא סובב", שהרי הן המכבר והן הסובב צריכים להימצא ולהיות נזכרים באמה זו, ונראה שיש לבחור באפשרות השניה. רק המילה "כליא" יכולה להתייחס למכבר, וברור שמילה זו עומדת בפני עצמה. "כליא" הינו בד"כ בסיס בולט ורחב כבטנו של אדם. מקור המילה ביוונית, ובשימושה בעברית היא מופיעה כבר במשנה בבא בתרא פ"ב :

"...ומרחיקין את הרחיים שלושה מן השכב, שהן ארבעה מן הרכב, ואת התנור שלושה מן הכליא, שהן ארבעה מן השפה".

מדוע נבחרה האפשרות של "כליא וסובב" ? אילו היה כתוב "כליא סובב", היתה משמעות הדבר שבליטת הסובב עצמה הינה חלק מהמכבר ואזי אין צורך בחוט הסיקרא, לכן נראה יותר שהאפשרות הראשונה נכונה.

אם המכבר היה הבסיס לחלק העליון של המזבח יוצא שכל מה שתחתיו לא היה מחובר לחלק העליון של המזבח. אם כן, רק החלק העליון של המזבח היה נייד. כמו כן כבר ראינו שאמת הסובב היתה צריכה להיות בעלת צבע זהה לארבע האמות שתחתיה, אך אם דופן המזבח באמה השישית היתה עשויה ממכבר הנחושת, שלא היה באמות שתחתיה, לא יתכן שהדופן היתה בעלת צבע זהה משני צידי חוט הסיקרא. מכאן יש להסיק שדופן האמה השישית לא היתה עשויה ממכבר הנחושת. ממילא ברור שבליטת הסובב התחתון נעשתה מאותם חומרים שמהם עשו את החלק התחתון של המזבח. **בליטת** אמת הסובב התחתון, הקיפה את אמת המכבר התחתונה מכל צדדיה ומנעה את תזוזת החלק העליון הנייד של המזבח לצדדים, והיא לא היתה חלק מהמכבר אלא חלק ממבנה המחצית התחתונה של המזבח, אשר היה בנוי מאבנים וחומר יציקה, כבמזבחות שנבנו אח"כ. לכן גם במזבח של המשכן היו שש האמות התחתונות של הדופן מטיחות חלקות ולבנות, ולכן היה צורך בחוט הסיקרא לסמן את מחצית גובה המזבח.

אם נכונים דברינו, הרי שהנוסח המקורי של תיאור החלק העליון של המזבח היה :

"אמה קרנות, שלוש אמות כרכוב ואמה כליא וסובב".

ברם ע"י ניתוח תיאור החלק העליון הנייד הגענו למסקנה שהחלק התחתון נבנה כמו שאר המזבחות מאבנים וחומר יציקה, והוא טויח והוחלק ונצבע בלבן.

נוכל עתה לשחזר אפוא את תיאור המזבח כולו :

"חוט של סיקרא היה חוגרו באמצע, להבדיל בין (ה)דמים העליונים לדמים התחתונים.

מחוט הסיקרא ולמטה חמש אמות (לפי הפירוט הבא, מלמטה למעלה) :

אמה יסוד (אמה זו מורכבת מאמה אנכית ואמה אופקית) **וארבע** אמות (**בנין**) **חלק**, ושם היו נותנים דמים הניתנים למטה.

מחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות (לפי הפירוט הבא, מלמעלה למטה) :

אמה קרנות, **שלוש אמות כרכוב** (שהוא הכיור שבדופן - כדעת רבי) **ואמה כליא** (הוא המכבר) **וסובב** (**תחתון**, כדעת רבי יוסי ולא כרבי יוסי ברבי יהודה, שהרי לשיטתו הסובב התחתון הוא חלק מהכרכוב. אמה זו - כמו אמת היסוד - מורכבת גם היא מאמה אנכית ואמה אופקית. אפשר שהמכבר שימש גם כרצפה לחלק העליון של המזבח והיה בעל חורים גדולים. סביבו היתה בליטת אמה של הסובב התחתון, אעפ"י שהסובב התחתון אינו מעכב מכבר הבסיס שסביבו בנוי הסובב התחתון, הינו חלק ממכבר הנחושת שגם מצפה את כל המבנה של המזבח **מבפנים**. הסובב התחתון מנע אפוא תזוזה של החלק העליון הנייד של המזבח לצדדים), ושם היו נותנים דמים הניתנים למעלה..."

רק על פי הסבר כזה, לא נעדר אזכור מכבר הנחושת בברייתא דמלאכת המשכן ומובן אזכורו של חוט הסיקרא. ברם בהסבר זה ירווח עוד קושי אשר לא שיערנו קודם לכן : בתחילת הדברים צויין שבתיאור המזבח של המשכן, לא נזכרו היסוד, הכבש, הסובב התחתון וחוט הסיקרא, וכבר עמדו הפרשנים על קושי זה. לדברינו הדברים פשוטים. רק חלקו העליון והנייד של המזבח העשוי עצי שטים ובעל הגובה של שלוש אמות, ותחתיו בסיס מכבר הנחושת של עוד אמה, ועליו הקרנות

בגובה אמה, נזכרו בכתוב. היסוד, הכבש, הסובב התחתון וחוט הסיקרא הינם חלק מהבסיס עשוי האבנים, שהינו מחויב המציאות מחמת החיוב שיהא המזבח רבוע בנפחו בדומה למזבח הזהב, ולכן אינם נזכרים אלא במקומות אחרים או ברמז, בהקשר לעבודת המזבח בחלקו התחתון ולעליה למזבח. שאלנו גם מדוע לא ירד הכרכוב שבדופן שנועד לנוי עד מחצית גובה המזבח (ואם כן יכול היה לסמן את מחצית הגובה), ועתה התשובה ברורה : מפני שבאמה השישית לא היו רואים את הכרכוב בהיותו מוסתר ע"י בליטת הסובב ולכן די היה בכך שיהיה שם מכבר.

משא המזבח בעת המסע

כדי לקחת את המזבח למסע היה צריך להרים אותו תחילה מעל בסיס האבן עליו "ישב", ורק לאחר מכן לשאתו בבדיו. חלקו העליון של המזבח היה חלול ולא מלא באבנים או אדמה, ורק חלקו התחתון נעשה מאבנים ואדמה והיה אטום (אולי חוץ מהקרנות שהיו חלולות), וכך הונח המזבח נבוב הלוחות (שהוא חלקו העליון של המזבח), על גבי בסיסו עשוי האבן שבגובה חמש אמות, והסובב התחתון מנע תזוזה שלו ממקומו. עם הזמן התמלא המזבח באפר הקרבנות שנפל מהמכבר על בסיסו, אך היות ורצפת הרשת שלו היתה מחוררת בחורים גדולים, האפר שהצטבר לא נתפס ברצפתו, ולכן קל היה להרימו ולשאתו ממקומו.

אין זה סביר שגובה מזבח הנחושת הנבוב היה עשר אמות, שכן אילו כך היה, הוא היה כבד ומגושם, ולא היה ניתן לשאתו, כאשר בגובה שש אמות או יותר מצויים בדיו (שם מצוי המכבר שאליו מחוברים הבדים), שכן גובה כתפי הלויים מהקרקע לא היה אלא כשלוש אמות לכל היותר¹⁷. יש להניח שלקראת המסעות נעמדו הלויים על גבי העגלות שנעשו למשא חלקי המשכן

17. בשבת צב, א מובא הדיון הבא :

"אמר רבי אלעזר : המוציא משאוי למעלה מעשרה טפחים חייב, שכן משא בני קהת. ומשא בני קהת מנלן ? דכתיב : "על המשכן ועל המזבח סביב" - מקיש מזבח למשכן, מה משכן י' אמות אף מזבח י' אמות. ומשכן גופיה מנלן ? דכתיב : "עשר אמות אורך הקרש", וכתוב : "ויפרוש את האהל על המשכן", ואמר רב : משה רבינו פרשו. מכאן אתה למד גובהן של לויים עשר אמות (שכן המזבח היה בגובה עשר אמות, כשיטת רבי יוסי), וגמירי, דכל טונא דמידלי במוטות, תילתא מלעיל ותרי תילתי מלתחת. אישתכח דהוה מידלי טובא ! ואיבעית אימא (רש"י : לא גביה לויים [כל כך] ולא ממוזבח גמירין, דשמא לויים לא גביהי אלא ז' אמות [עם הראש], ואין משאן דמזבח גבוה מן הארץ אלא ב' או ג' טפחים) : מארון (גמר לה ר' אלעזר), דאמר מר : ארון תשעה וכפורת טפה, הרי כאן י', וגמירי, דכל טונא דמידלי במוטות תילתא מלעיל ותרי תילתי מלרע, אישתכח דמלמעלה מ"י הוה קאי (טובא, אפילו אין גובהן של לויים אלא ג' אמות כמונו, הרי י"ח טפחים. וארון אינו תלוי למטה מכתפותיהן אלא ו' טפחים ובי' שלישי טפה, אישתכח דגבוה י' ויותר) ! ! וליגמר ממש (שפרש המשכן ונמצא דגובהן של לויים עשר אמות ונילף מלויים נושאי המזבח) ! ! דילמא משה שאני, דאמר מר : אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה".

דיון זה נראה לכאורה מופרך מעיקרו. וכי יש בעולם ענקים בגובה עשר אמות ? איננו יודעים מה היה גובהם של עוג וסיחון, או ארבעת ילידי הענק או גלית ואחיו. אמנם ערסו של עוג - "תשע אמות אורכה וארבע אמות רוחבה באמת איש", ברם בד"כ מיטת אדם ארוכה מגופו, ואף אם היה עוג בעל גובה של תשע אמות, הכיצד נאמר שהלויים היו ענקים ממנו ? ואף אם נאמר שתשע אמות היה אורכו בינקותו, ואורך תינוק ממוצע כאמה ובבגרותו גובהו כשלוש אמות ומחצה, הרי שגדל פי שבע, אם כן היה עוג בבגרותו 45 אמות, וזה למעלה מכל טבע אנושי מוכר, עדיין קשה לומר שהלויים היו גבוהים פי שניים ושלוש מבני אדם רגילים. ותימה על רש"י ושאר פרשנים שאינם מקשים על זה כלל. לענ"ד, אין לומר שהדיון בא רק לפלפל בעלמא, על כן נראה שגובהו המדובר של משה וגובהם של הלויים הוא שיא הגובה אליו היה עליהם להגיע, אך לא נאמר היכן עמדו רגליהם...ונראה שהם עמדו על גבי עגלות או הגבהות...גובה העגלות היה צריך להיות כ-5 אמות, הלויים עמדו כך שכתפיהם נמצאו בגובה כ-8 אמות והם הרימו את המזבח ממקומו על בסיסו. אם כן רק על פי ההסבר החלופי ניתן להסביר באופן הגיוני דיון זה בגמרא.

קודם שהעמיסו עליהן את משאן, בגובה 5 אמות, וכך הרימוהו מבסיסו ונשאווהו והורידוהו לקרקע ואח"כ נשאווהו בכתף¹⁸.

תיאור מבנה המזבח בדברי פרשנים נוספים

לתיאור של (חצי) מזבח מיטלטל המונח על גבי ובתוך בסיס אבן, נוכל למצוא תמיכה חלקית בתיאור המזבח של רס"ג, המובא בשני מקורות. נוסף עליו פירושי ראשונים נוספים השופכים אור נוסף על תיאור מבנה המזבח ונדון אף בהם :

א. בפירוש המיוחס לרס"ג לספר שמות, מובא כשיטת רבי יהודה ורבי מאיר :

"אורך המזבח ורחבו ידועים. אבל נזכיר את הלשונות הנדירים המתארים אותו. המכבר - אולי הוא כפיא¹⁹.....ופירשתי "מכבר" - סרדא, כי הוא כעין שבכה, ודומה לכברה הגסה של השולחני ולנפה של חיטה, כאומרו "כאשר ינוע בכברה" (עמוס ט', ט). ואחר שפירשנו לשונות אלו, נתאר את המזבח לגבי (=מבחינת) המכבר, ונאמר : גוף המזבח הדור, (ומבריק] כלומר נחושתו) כאילו עשוי זהב. בתבניתו - (המזבח) רבוע (=כקוביה). גובהו שלוש אמות. **במחציתו העליונה** מקיפים אותו לוחות נחושת מפוארים מעשה שבכה, דבוקים לגג. **והאמה וחצי התחתונים גלויים, אין בהם אלא ארבע רגלים בלבד**. וארבע הטבעות ששני הבדים בתוכן הן באמצעיתו בשווה, שם סוף הגלוי ותחילת ההידור כפי שפירשנו..."²⁰.

רס"ג מבאר את הכתוב בתורה על פי שיטת רבי יהודה ורבי מאיר, לפיה גובה ראש המזבח היה רק שלוש אמות מהקרקע (ועם הקרנות לא יותר מארבע אמות), ללא התייחסות לשטחו. הכרכוב הוא מקום הילוך הכהנים בראש המזבח בלבד (כתנא קמא ולא כרבי יוסי ברבי יהודה), ואינו כולל את מקום המערכה (כפי שבאר גם בפירוש התורה). הוא כותב על **לוחות של רשת נחושת** בדפנות, המהודקים גם לגג, אם כן מדובר במכבר. ברור שאם גובה המזבח (ללא הקרנות) היה שלוש אמות בלבד, לא היה סובב תחתון למזבח, שכן לא היה בו צורך. רס"ג - כרבי יהודה, וכפשטן המתייחס בתיאור המזבח רק לפרטים הכתובים במקרא (עד כמה שאפשר), אינו מתייחס בקטע המובא לעיל, ליסוד, לכבש ולקרנות, וכן לא למילוי המזבח או לעשיית חלק ממנו מאדמה או אבנים, לא בחלקו העליון ולא בתחתון, ברם ברור שלפחות החלק התחתון שלו (כולל היסוד, ואולי גם הכבש - שאמנם אינם נזכרים בפרשיות המשכן בספר שמות אך נזכרים בספר ויקרא [-היסוד], ולו באופן עקיף וברמז [-הכבש]) - נעשה מאדמה ואבנים, שכן היה צריך לזרוק ולשפוך את דמי הקרבנות "על קיר המזבח" ו"אל יסוד המזבח" שבחלקו התחתון, ולולא היה

18. במדבר רבה יט, טז מובא : "...מהו הר ההר ? הר על גבי הר, כתפוח קטן על גבי תפוח גדול. אף על פי שהענן הולך לפניו, משפיל את הגבוה ומגביה את השפל, הניח הקדוש ברוך הוא את ההר הזה דוגמא, שידעו נסים שעשה הקב"ה להם, שלא הניח הר במדבר (כדי) שלא יהו מתיגעין ועולים ויורדים. ועוד, **אע"פ שהיה הענן עושה כל המדבר מישור, היה מניח מקום גבוה למשכן שהוא חונה שם**..." עפ"י מדרש זה, אפשר שהן מקום עמידת המשכן והן בסיס האבן של מזבח הנחושת נשארו מוגבהים לעומת השטחים שסביבם, אך לא נתבררו פרטי הדברים במקור יחידאי זה.

19. מילה זו לא נתחזרה לפרופ' י. רצהבי שפרסם את פירוש רס"ג לספר שמות, וגם יודעי הלשון הערבית יהודית של תקופת רס"ג (באוניברסיטה העברית, כששאלתי במחלקה העוסקת בכתביו) אינם מכירים אותה. מכאן שאינה בערבית יהודית. על כן אין כוונתו המדויקת ברורה כל צורכה. וצ"ע - שמא נתחלפה ל' ב-פ' וצ"ל : כליא, הרי המכבר - לפי השערתנו - מהוה את בסיס המזבח ?

20. פירושי רס"ג לספר שמות, מקור ותרגום בידי יהודה רצהבי, הוצאת מוסד הרב קוק, תשנ"ח, עמ' קנג.

נבנה למזבח בסיס עשוי אבנים ואדמה במחציתו התחתונה, לא היה ניתן לזרוק שם דמים, וכמו כן מוסכם שעליו להיות לפחות מחובר לאדמה אם לא מלא באדמה.

בתיאור המזבח בתורה, לא צוינו חלקי המבנה או החומרים מהם הוא נבנה במחציתו התחתונה תחת מכבר הנחושת. כזכור, רש"י סובר שהמחצית התחתונה נעשתה מלוחות עצי שטים בדומה למחצית העליונה, ואילו רס"ג סובר שלא היתה למזבח מחצית תחתונה שכזו אלא רק ארבע רגלים שהן המשך הקרנות. אילולא נעשו לו רגלים, ולו היה הבסיס=המכבר מונח על בסיס אבן, היה חלקו הנייד ועשוי העץ והנחושת של המזבח, שהוא עיקר "המזבח" של המשכן, בעל גובה של אמה וחצי בלבד, בניגוד לכתוב המחייב שתהא קומתו שלוש אמות, לכן הוכרח רס"ג להניח את קיום הרגלים. אפשר שלדעת רס"ג, נועדו הרגלים למנוע תזוזה שלו על גבי בסיסו, וגם להעמדת המזבח בעת מנוחה מנסיעה בעת המסע. אפשר גם שהקרנות שהן הרגלים והעמודים הללו, ושנעשו ברוחב אמה על אמה, חלולות היו עד תחתיתן, ואפשרו לנסך אל הקרן הדרום מערבית את הנסכים, כפי שנעשה אח"כ בבית שני, לשיטתו.

השאלה החשובה יותר היא, האם נוכל להסיק מפירושו התואם לשיטת רבי יהודה, גם לשיטת רבי יוסי, אליה אינו מתייחס ?

ראינו כברייתא דמלאכת המשכן, לשיטת רבי יוסי, גובה שלוש האמות של המזבח הוא הגובה מהסובב התחתון עד ראשו, וזה החלק שנעשה מעצי שטים. אמת הבסיס=המכבר שבין הסובב התחתון למחצית הגובה הכולל של המזבח אינה כלולה במדידה זו. לשיטתו, גובה החלק הנייד של המזבח הוא חמש אמות כולל הקרנות, ולא היו לו רגלים.

אם לפי רש"י ומרבית פרשני המקרא סברנו שהיתה למזבח דופן של עצי שיטים בכל גובהו, בא רס"ג ומלמדנו שהיו שני חלקים למזבח :

- א. חלק עליון נבוב לוחות וחלול, מולבש על גבי מכבר של רשת נחושת המהוה גם את בסיסו.
- ב. חלק תחתון עליו אינו מדבר, אך יש להסיק כהכרח, שנבנה בכל חניה ונעשה מאבנים ואדמה (אלא אם נאמר שמילאו גם את החלק העליון באדמה, כשיטת איסי בן עקיבא).
- ב. בפירושו שמות, מביא רבי אברהם בן הרמב"ם מספר פירושים, כולל אזכור של פירוש רס"ג הנ"ל, והוא דן בהם :

"ועשית את המזבח - לפי פשט הכתוב היה המזבח עשוי מלוחות הקבועים זה לזה במסמרים (בצורת) ריבוע שזוויותיו ניצבות, כעין השידה והתיבה וכיוצא בהן. שטח אותה התיבה ריבוע, שאורכו חמש אמות ורוחבו חמש אמות, ואמרו חז"ל (לשיטת רבי יוסי), שגובה המזבח היה עשר אמות, ו(קומת) שלוש האמות (של המזבח, שנזכרה בכתוב, היא) מקום המערכה (כלומר משפת הסובב התחתון ומעלה, ללא הקרנות), ויתבאר במקומו. והקרנות של שטח המזבח (נעשו) כעין נקליטי השידות והתיבות והאפריונים, ולא הזכיר מהו שיעור אורכן ורוחבן (וגובהן), מן הסתם מפני קטנותו ומפני שהוא עגול כי הוא היותר יפה בצורתו... (דבריו אלו אינם תואמים גמרות מפורשות וגם לא את שיטת אביו הרמב"ם, לפיהן הקרנות היו בצורת קוביות בגובה אורך ורוחב של אמה גם במזבח שנעשה למשכן, ועוד, הרי בזה הוא סותר את עצמו, שהרי כתב שגובה המזבח היה עשר אמות, ומהן אמה גובה הקרנות שהוא גם אורכן ורוחבן. אפשר שלדעתו הקרנות נעשו בצורת רבע עיגול, כפי שמוצאים במזבחות מהתקופה העתיקה, ואפשר גם שהסברו לגבי הקרנות מתייחס רק לשיטת רבי יהודה, לפיה גובה המזבח עד ראשו היה שלוש אמות, בלי ציון גובה וצורת הקרנות שמעליו, אך הדוחק ברור וצ"ע).

ומכבר נגזר מן כברה שהוא שם הרשת, והוסיף לבאר זה במאמר **מעשה רשת נחושת**, **ורשת** - מכמורת הציידים, (ככתוב :) "ופרשתי עליו רשתי"...

ועשית על הרשת וגו'. רשת זו אפשר להבין שהיא סובבת (=מקיפה) בכותלי המזבח בחצי גובהו (העליון). **ונראה מפירוש רב סעדיה ז"ל**, שסבר שאין בצידי המזבח מן העץ (אלא רק בראשו), זולת העמודים (=ארבע הרגלים, שאינן נזכרות בכתוב, וחיוב עשייתן נובע מכך שעל המזבח המיטלטל להיות בגובה שלוש אמות) שהקרנות בראשיהם, וביניהם חלל פנוי פתוח, שרשת הנחושת מכסה לו בחצי העליון, והחצי התחתון פתוח בין העמודים (וכאמור, אין רבי אברהם בן הרמב"ם מציין את העובדה שרס"ג כותב זאת לשיטת רבי יהודה ורבי מאיר, הסוברים שגובה המזבח היה שלוש אמות בלבד, ולא לשיטת רבי יוסי, על כן לשיטתם, הכרכוב הוא רק מקום הילוך הכהנים שבראש המזבח, כתנא קמא בברייתא), ולזה יתנגד (הכתוב :) **נבוב לוחות** (ברם לפי פירוש רס"ג לעיל נראה שאף המכבר היה עשוי **לוחות** נחושת מהודרים, אלא שעשויים היו כמין רשת, כך שאין זה סותר לכתוב כלל, ואפשר שזה עצמו נושא **מחלוקת התנאים**, **האם הדופן היא חלק מהכרכוב או המכבר**, שהסוברים כרבי יוסי יכולים גם לסבור שהדופן היא חלק מהכרכוב והסוברים כרבי מאיר ורבי יהודה סוברים שהיא חלק מהמכבר). והיותר קרוב, שצדדיו לוחות (עץ) ניצבים, סותמים לו מבחוץ, **מצופים** נחושת, והרשת ממעל להם (נראה שכוונתו - מצפה להם מבחוץ - לתוספת יופי) ולא ברור מדוע החליט שהרשת מצויה מעל ומחוץ לכרכוב ולא מתחת ופנימית לו כמשתמע מהכתוב, בעוד שלפי קבלת ר' יצחק בן גיאת - דלהלן - המכבר היה פנימי לכרכוב).

ובמאמר **ועשית על הרשת** לא נתבאר אם הטבעות הן בראש הרשת או באמצע הרשת או בתחתית הרשת. ומאמר **על ארבע קצותיו** (כוונתו) אצל קצות הצדדים אצל הזוויות.

ולאבי אבא ז"ל (=הרב מימון) **קבלה מאת ר' יצחק בן גיאת**, כי רשת זו שהיא רשת נחושת, היתה מבפנים לחלל (כנ"ל, כלומר ציפתה את כל חלל המזבח מבפנים, כך שהיתה גם תחת גג המזבח וצמודה לו וגם לדפנות ולסובב התחתון ועוד ירדה אמה אחת עד מחצית גובה המזבח ואף כרצפה מחוררת ובסיס מתחת לכולו, והיות שהכרכוב עשוי לוחות העץ מצופי הנחושת, היה בראש המזבח - אך רק בשתי אמות הילוך הכהנים ולא במרכז גג המזבח במקום בו היתה אש המערכה, ושם היתה רק הרשת, ועליה הונחו עצי המערכה והקרבנות, הרי שכאשר נשרפו העצים והקרבנות, הרי שדרכה) וממנה הדשן יורד ונופל אל הקרקע (כל זה לשיטת רבי יהודה, הסובר שגובה המזבח שלוש אמות בלבד מהקרקע ובהתאם להסברו של רס"ג, אך לשיטת רבי יוסי ולדבריו, לא על הקרקע ממש אלא על בסיס המזבח, שהוא חלקו התחתון, שכנ"ל - עשוי אבנים ואו אדמה, ואין הכוונה שכל הדשן נפל לשם אלא חלקו, שהרי בכל בקר הרימו את תרומת הדשן מהמזבח)²¹. אמר ר' יצחק בן גיאת, מפני

21. השווה הסבר זה לתיאור יוסף בן מתתיהו ול'תרגום יונתן' לתורה, לגבי המכבר. הן הפירוש כאן והן לדברי יוסף בן מתתיהו, המכבר מאפשר לאפר הקרבנות ליפול אל תחתית חלל המזבח בתוכו, ואילו לפי ה'תרגום יונתן' גיצים וחלקי קרבנות נפלו על המכבר בצד המזבח, כנראה היות שלדעתו הסובב התחתון 'ישב' עליו, והדבר איפשר להחזירם אל ראש המזבח. נראה שצדק דווקא רבי יצחק בן גיאת בדבריו ודברי יוסף בן מתתיהו תומכים בהם, וכפי שנראה להלן בהצעה החלופית, המכבר לא ישב מתחת לסובב התחתון (כדעת רבי יוסי ברבי יהודה) אלא הוקף על ידו. לפי כל ההסברים המכבר נועד לקלוט גחלי אש ואפר ממקום המערכה, ומידע זה היה בידי בעל התרגום יונתן, אלא שהוא לא ידע שהמכבר מצוי במקום המערכה, וחשב שהוא מצוי רק בתחתית הדופן של החלק העליון של המזבח. לכן התאים בין שתי פיסות המידע שהיו לו בהסבר מחודש משלו.

שאמר ה' יתעלה והיתה הרשת עד חצי המזבח...לפי ההנחה ש"הסובב" שהוא פירוש **כרכוב** כמו שביאר אונקלוס ז"ל...ולפי ההנחה שגובה המזבח שעשה משה במשכן היה גם כן עשר אמות, אמה מהן (הקרנות) [בכתב היד של פירוש ראב"ם כתוב : יסוד, ונראה כטעות ברורה, וצ"ל : הקרנות, שהרי הוא מדבר על המחצית העליונה של המזבח מלמעלה למטה], ושלוש אמות (כרכוב) [אך בכתב היד של הפירוש כתוב : סובב, וגם כאן נראה כטעות ברורה כי לא היו שלוש אמות של סובב, וצ"ל : כרכוב, שהוא הכיור] **ואמה רשת** (דוק היטב : גם **מכאן דייקנו לעיל בברייתא דמלאכת המשכן** לגבי ה"אמה כליא וסובב"), בין הכל חמש אמות גובה (מלמעלה) והוא חצי גובה המזבח (והשאר - היינו בין חוט הסיקרא לקרקע - המחצית התחתונה של המזבח עשויה אבנים ואדמה, שהרי לא היתה שם הרשת אלא ריק) ואל זה רמז במאמרו **והיתה הרשת עד חצי המזבח** לפי הפירוש, ויתכן שהיתה הרשת מחלקת את גובה המזבח בתוכו : מבחוץ רשת מרובעת (כלומר עשויה כמין קובי-ה, כולל תחתית=בסיס) שממנה (במקום אש המערכה, כנ"ל) הדשן יורד אל קרקעיתו, אפילו היה גובהו פחות מעשר אמות, כלומר שלוש אמות בלבד, כמו שנראה מן פשטיה דקרא. ולפי זה לא היה עוביה של הרשת (במידה האנכית) אמה, שהוא רחוק (מההגיון) אלא עובי כלשהו בלתי חשוב כעוביים של חוטי הרשת וכיוצא בהם (אולם לדברינו, המכבר ירד לאורך הדופן [פנימית לכרכוב] עוד אמה אחת מתחת לסובב עד שהגיע אל בסיס האבן, עד גובה חוט הסיקרא, ורק שם המשיך אפקית כרצפת החלק העליון של המזבח, ולכן נמדדה לו אמה זו בגובה, אך ודאי שלא היה עובי הרצפה אמה אלא עובי כלשהו).

וכרכוב - מילה זרה (כוונתו : יוצאת דופן ויחידאית), ואמר ר' סעדיה ז"ל **"תחת כרכוב המזבח"** - תחת שטח (=גג, ראש) המזבח (כשיטת תנא קמא, בזבחים סב,א ושקלים פ"ח ה"ד), וכן אמר ר' יונה בן ג'נאח זצ"ל (שכן כך סבר רס"ג) - **כרכוב המזבח**, וכן **תחת כרכבו** - שרגב (בערבית) כלומר שטחו, והכוונה (לומר בזה) - שהמזבח (כאן ראב"ם מתייחס רק לשטח של אש המערכה כ"מזבח") בולט היה ממנו (כלומר - נוסף עליו) שטח שהיו הכהנים מהלכים עליו דוגמת השטח הנקרא במשנה זיז (וכמוכן שאין הכוונה שהשטח בכללו היה 7X7 אלא רק 5X5 אמות מרובעות).

אמר חפץ בספר המצוות, **כרכוב המזבח** הוא כזיז הבולט מן הבניין, ואנשי ארץ ישראל קוראים לו שרגב. אמר עוד, ובאה הקבלה (=בגמרא, לפי שיטת רבי יוסי, ולפי רב נחמן בר יצחק, כי אין הדברים מפורשים בכתוב) שהמזבח היו לו שני כרכובים, אחד מהם מוכן לכהנים להלך עליו כדי שלא יחליקו כשירצו לעלות על המזבח (ואינו מזכיר שום מעקה, אך גם הוא הבין כרש"י שהכרכוב שעליו מדבר רב נחמן בר יצחק הוא הסובב העליון ולא הסובב התחתון), והשני לנוי, מפני שאמרו : "תנו רבנן : איזהו כרכוב ? בין קרן לקרן ומקום רגלי הכהנים אמה. והא כתיב **תחת כרכבו מלמטה עד חציו** ? אמר רב נחמן בר יצחק : תרי הוו, חד לנוי וחד לכהנים דלא לישתקו", והוא הקרוב. ואת שטח המזבח (היינו המקום של אש המערכה) לא הזכיר. והקרוב, שהיה ב(מרכז) שטחו שקיעה שהקיף לה שפה מורמת כמעקה (השפה היא שטח הילוך הכהנים והוא הקרוי כרכוב, וזאת בניגוד למזבח במקדש בו היה במרכז המזבח אזור עגול מוגבה הקרוי "תפוח"), ואותה השקיעה - בה היו האש והאיברים (של הקרבנות, וכאמור לעיל לא היו שם לוחות עץ מצופים נחושת אלא רק מכבר רשת הנחושת, הפוך מהסברו של רש"י הסובר שדווקא הכרכוב היה שקוע ולא מקום המערכה).

נבוב לחת - חלל התווך שהלוחות מסביב לו מבחוץ, וביניהן מבפנים חלל, כחלל התיבות וכיוצא בהן".
 עלינו להשוות את ההסברים הנ"ל שמביא ראב"ם, גם לתיאור המזבח ב"קדמוניות היהודים" ליוסף בן מתתיהו :

"לפני המשכן נבנה המזבח, שנעשה מעץ, באורך ורוחב של 5 אמות, ובגובה 3 אמות, מצופה לוחות נחושת מבהיקים כזהב. כמו כן נעשה לו מוקד/מכבר/כירה עשוי רשת נחושת כך שהקרקע שתחתיו קלטה את גיצי האש שנפלו מהמוקד היות שלא נעשה למוקד בסיס מתחתיו".

לפי תיאור זה התואם חלקית בלבד לשיטת רבי יהודה (הגובה) וחלקית לשיטת רבי יוסי (השטח), אבל גורס ש"דברים ככתבן" לגמרי, נעשו למזבח שהיה חלול ושלא מלאוהו באדמה, גג ודפנות מעץ מצופים נחושת (שהם הכרכוב), בלי להתייחס לגובה אליו הגיעו הדפנות. המזבח עמד על הקרקע, ללא איזכור בסיס בן 5 אמות (העשוי אדמה ואבנים, כדעת רבי יוסי, או אם היה של 1.5 אמות כשיטת רבי יהודה, כפי שמסביר רס"ג). המכבר שבדופן ובתחתית לא נזכר כלל אלא רק במקום המערכה, כפי שציין גם הרב יצחק בן גיאת בפירושו, וכפי שעולה מפירוש רס"ג הסבור שהכרכוב לא היה במקום המערכה ולכן הכרחי לומר שהיה שם רק המכבר. זהו כמובן תיאור בלתי שלם (ובלתי מדויק) של המזבח, שכן המכבר הגיע תחת הכרכוב רק עד חצי גובה המזבח, ויוסף בן מתתיהו מתעלם מכך לחלוטין, כמו גם מהיסוד, הכבש, הסובב והקרנות. נראה שיוסף מתאר את המזבח כ"פשט הכתוב" ובאופן כללי בלי להיכנס לפרטים, לפי יכולת הבנת הקוראים, שאינם יהודים ושאינם בקיאים במקורות חז"ל, אך מספר פרטים בתיאור תואמים בכל זאת לפירושי חז"ל כנ"ל.

סיכום

- א. הראינו שהדעה שמילאו את המזבח של המשכן באדמה היא דעת יחיד (או מעטים) ומרבית החכמים סוברים שהמזבח נשאר חלול, לפחות עד תקופת שילה.
- ב. הראינו שהן הברייתא דמלאכת המשכן והן ברייתא בירושלמי מציעות תיאור שונה מזה של רש"י למזבח של המשכן (וכנראה שהן לא היו לנגד עיניו), והראינו שקיימים גם קשיים נוספים בשיטתו. בהתאם, הצענו הסבר חלופי לסוגיית הכרכוב והמכבר בזבחים סב,א.
- ג. הראינו שהנוסח 'שלפנינו' של תיאור המזבח של המשכן בברייתא דמלאכת המשכן משובש, והצענו הצעת שחזור לנוסח. לפי הצעה זו ניתן לומר שהמזבח המתואר בתורה בפרשיות 'תרומה' ו'ויקהל' אינו אלא חלקו-חציו העליון, העשוי עץ ונחושת, שהינו נייד, כאשר מכבר הנחושת מהוה את בסיסו, בעוד חלקו התחתון שנעשה מאבנים ואדמה אינו מתואר בפרשיות אלו. מבנה המזבח הכולל העקרוני נשאר ללא שינוי לכל אורך ההיסטוריה, הן במשכן והן במקדש וגובהו היה ויהיה תמיד עשר אמות (אף כי חלקן בנות חמישה וחלקן בנות ששה טפחים), וכולל גם סובב עליון, סובב תחתון, יסוד, כבש וקרנות, וגם את חוט הסיקרא, ורק חלקו העליון השתנה במעבר מהמשכן למקדש ממזבח נבוב ונייד ומקושט בדופן למזבח עשוי אבנים, אטום וחלק. המזבחות גם הוגדלו בשטחם במהלך הזמנים.
- ד. הראינו שניתן למצוא תמיכה - לפחות חלקית - להצעת השחזור, בפירוש רס"ג.

ה. להשלמת השחזור של תיאור המזבח, למדנו מתיאור המזבח של יוסף בן מתתיהו, הנתמך בפירושי ראשונים ורס"ג, שהמכבר ציפה את כל מחצית המזבח העליונה מבפנים, כאשר במקום המערכה לא היה עליו כרכוב ולכן יכול היה אפר העצים והקרבות ליפול על הקרקעית.

סיום :

האדם עצמו דומה למזבח, בגופו הוא גשמי וחומרי כדומם, ובנפשו - רוחני. יותר משהוא "יש" ומלא הוא חלול ו"אין", ולא עוד אלא אף ישותו אינה אלא כציפוי ולבוש לרוחניותו, ולא עוד אלא שאף היא נוצרה ב"חכמה" מיוחדת - נקבים שהם עצמם נקובים (נק"ב - הנקוב שפל ויורד עד תהום רבה כרגלה של הקו"ף, והוא נאמן ביתו בענותו), וחללים שהם עצמם חלולים (החלול עולה עד רום שמים כגגו של הלמ"ד והוא חטאו לומד לתקן), כמכבר. עיקרו עצי שטים מצופי נחושת מקושטים בצורות שונות לנוי, עצות שטות של הנחש הוא יצר הרע להתקשט ולהתגאות במה שאין בו, ושתיקונו ב"שטות דקדושה". יסודו מאדמה ועפר. עיקר תפקידו ושימוש הוא "שריפת" חטאיו במעשה בדיבור ובמחשבה וביטולם, כדי להתקרב אל הרוחניות הצרופה - אל ה', והאפר שהוא סופם, יפול ג"כ על האבנים והאדמה. במעבר ממקום למקום, ממדרגה למדרגה, רק חלקו הרוחני ינוע, רק ראשו, כי הוא חלקו הנישא בבדיו על כתף. ארבע מדרגות לו, יסוד, סובב תחתון, סובב עליון וקרנותיו, כל חלק כנגד חלק באדם ובארבע עולמות. ואכמ"ל. והערה לגבי שרטוטי וציורי המזבח :

במספר ספרים שעסקו במשכן, צויר המזבח של המשכן לשיטות השונות. מרבית המחברים מציירים את המזבח לשיטת רש"י. ניתן להוסיף למאמר את תרשימי המזבח לשיטת רש"י כפי שמופיע בציורי המשכן באתר דעת. אולם בספרו של הרב י. אריאל שליט"א, "אל המקדש", שתמונות ממנו מופיעות גם באתר מכון המקדש באנגלית, נראה המזבח מצויר כשיטת בעל ה'תרגום יונתן', כאשר המכבר מצויר כבסיס הבולט משני צידי המזבח (לא ברור מדוע רק משני צדדים), ומתעגל כלפי מעלה (וכבר העלינו את השאלה : מדוע הוא המכבר ולא סובב ?). אינני יודע כיצד הסיק גם הרב אריאל, שלשיטת רבי יוסי - המזבח עשוי העץ היה רק חלקו העליון בעוד חלקו התחתון היה עשוי אבן, כמסקנת מאמר זה (אינני יודע אם יש מאמר מסודר שלו בסוגיה זו), אולי מניסיון השוואה לשיטת רבי יהודה הסובר שהיה בגובה שלוש אמות (תוך התעלמות מכך ששטח המזבח לשיטת רבי יהודה היה 10X10 אמות), ולשם צמצום המחלוקת, כי לפי הציור שם גובה המזבח הנייד היה שלוש אמות ואם כן גובה בסיס האבן היה שש אמות, אך ודאי שבעניין זה אנו מסכימים ולא בא מאמר זה אלא להסביר עניין זה על פי שחזור של תיאור המזבח בברייתא דמלאכת המשכן ולשם תיקון נוסף של התרשים, וכדי להוסיף לו את המכבר, הסובב התחתון והיסוד וכן את חוט הסיקרא בצורה נכונה. גם אני סבור כמו הרב אריאל, שריקועי הפחים שנעשו לאחר פרשת קרח אכן שימשו לציפוי חלקו התחתון.